

# Rapportage Pilots praktijkgericht programma vmbo



Wouter van Casteren | Frank Studulski | Emiel Helmich | Sabine Baumann  
Jessie Bakens | Tyas Prevoo | Daniel Pritsch | Marjolein Muskens

ResearchNed

NR<sup>O</sup> NATIONAAL REGIEORGAAN  
ONDERWIJSONDERZOEK

 SARDES

 ROA

KBA  Nijmegen

# Rapportage Pilots praktijkgericht programma vmbo

## Rapport 2023

Oktober 2023

Wouter van Casteren (ResearchNed)

Frank Studulski (Sardes)

Emiel Helmich (Sardes)

Sabine Baumann (ROA)

Jessie Bakens (ROA)

Tyas Prevoo (SEO)

Daniel Pritsch (SEO)

Marjolein Muskens (KBA Nijmegen)

Onderzoek onder begeleiding van NRO

Consortium ResearchNed, Sardes, ROA, SEO, en KBA Nijmegen

© 2023 KBA Nijmegen

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, en evenmin in een retrieval systeem worden opgeslagen, zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van KBA Nijmegen.

No part of this book/publication may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

# Managementsamenvatting

Vanaf 2021 vindt in het vmbo een pilot plaats waarin er nieuwe praktijkgerichte programma's (pgp's) worden ingevoerd in de gemengde leerweg (gl) en de theoretische leerweg (tl). Op de vmbo-gl of vmbo-tl-scholen in de pilot krijgen leerlingen een praktijkgericht programma. Het pgp is een belangrijk element van de zogeheten nieuwe leerweg; uiteindelijk zou de pilot kunnen dienen als voorbereiding op een samenvoeging van vmbo-gl en vmbo-tl tot één leerweg: de nieuwe leerweg gtl. De pilot vindt plaats in het huidige stelsel (waarin vmbo-gl en vmbo-tl twee leerwegen zijn) waarbij het pgp als onderdeel in beide leerwegen is toegevoegd. Aangezien de invoering van de nieuwe leerweg voorlopig is uitgesteld, terwijl de pgp's binnenkort juist door alle scholen ingevoerd mogen worden, richten we in ons in dit onderzoek op dit moment op de pgp's.

## Doelen en gewenste effecten

Het pgp heeft diverse (beleids-)doelen. Deze zijn in het kort:

1. Leerlingen beter voorbereiden op de keuze voor en de daadwerkelijke overstap naar het vervolgonderwijs (mbo en havo);
2. Alle leerlingen in het vmbo praktische ervaring laten opdoen in en buiten de school;
3. Verbeteren van de herkenbaarheid van het vmbo; Overzichtelijkheid vergroten door het aantal leerwegen in het vmbo te verminderen.

Het pgp richt zich op een betere voorbereiding en oriëntatie van de leerling op vervolgonderwijs (mbo en havo) door het aanbieden van praktische, realistische opdrachten in en buiten de school. 'Praktisch en realistisch' betekent dat er in alle gevallen betrokkenheid is van buiten de school (bedrijfsleven, instellingen, overheden, vervolgonderwijs) bij de totstandkoming van het onderwijsprogramma en realistische opdrachten. Belangrijk daarbij is het aanspreken van diverse leerstijlen van jongeren en de ontwikkeling van brede praktische vaardigheden.

## Monitor- en evaluatieonderzoek

Deze rapportage sluit aan op de eerste monitorrapportage (Rapportage monitor- en evaluatieonderzoek pilot praktijkgericht programma en nieuwe leerweg vmbo, september 2022).

De komende jaren zullen we met dit monitor- en evaluatieonderzoek de ontwikkeling van de praktijkgerichte programma's volgen en bezien of de verwachte doelen en effecten van het pgp daadwerkelijk behaald worden.

Het rapport van 2022 deed verslag van 1) een achtergrondschrift van het beleidskader Sterk beroepsonderwijs, waar het praktijkgerichte programma en de nieuwe leerweg een onderdeel van zijn. Dit onderdeel kwam tot stand op basis van documentanalyse en gesprekken op beleidsniveau, 2) een beeld van de startsituatie op basis interviews met een selectie van 30 pilotscholen, en 3) een analyse van de voortgangsrapportages van 117 pilotscholen.

Gedurende de looptijd van de pilot (schooljaren 2021-2022 tot en met 2023-2024) worden gelijktijdig een procesevaluatie en monitor- en effectevaluatie uitgevoerd. De procesevaluatie betreft een kwalitatief onderzoek met casestudies waarin nagegaan wordt wat er gebeurt in de scholen en welke verklaring hiervoor gevonden kan worden. De monitor- en effectevaluatie geeft inzicht in kwantitatieve uitkomsten, zoals doorstroom en studiesucces in mbo en havo. De monitor vervult ook een reflectie en feedbackfunctie. Relevante informatie uit de monitor kan worden teruggekoppeld aan de pilotscholen en is ook interessant voor het landelijk beleid. Hiermee ondersteunt het onderzoek de scholen in het 'onderzoekend' vormgeven van de pgp's, en wordt het onderzoek verrijkt met kennis uit de praktijk. De inzichten die voortkomen uit de verschillende deelonderzoeken worden aan het eind van het onderzoek verwerkt in een plan voor opschaling naar alle vmbo-scholen in Nederland.

Door de coronamaatregelen was het afleggen van bezoeken aan scholen in het eerste jaar niet mogelijk; interviews zijn overwegend online afgenomen. Het voorliggende rapport doet verslag van de eerste echte bezoeken aan de scholen (oktober 2022 – februari 2023) en verslag van de enquête onder project- en schoolleiders.

## Resultaten 2023

### Invoering pilots

Er worden weinig grote knelpunten of problemen bij de invoering van het pgp op de pilotscholen gemeld. Tijdgebrek wordt relatief vaak (1 op 5 à 6 scholen) wel genoemd als groot knelpunt. Vaakst (door 3 op 10 scholen) genoemd als groot knelpunt is de integratie van avo-vakken in het pgp, maar dat is dan ook vaak eerder een ambitie voor de toekomst. Rondom invoeringskosten van het pgp en andere randvoorwaarden (zoals lokalen en roosterruimte) en de aanwezigheid van de juiste competenties bij leraren worden in de pilotscholen nauwelijks problemen gemeld. Wel is een belangrijk aandachtspunt dat de meeste scholen financiële problemen voorzien bij het structureel in stand houden van het pgp: zij verwachten in grote meerderheid duurzaam hogere uitvoeringskosten als gevolg van het pgp. Positief is voorts dat er veel enthousiasme en draagvlak is binnen de scholen; zowel bij schoolleiders als leraren. Onder de leerlingen is de meerderheid positief over het pgp, maar is ook een kwart tot een derde juist kritisch.

### In hoeverre worden de doelstellingen van de pilots momenteel behaald?

#### *Zorgt het pgp voor een betere aansluiting op mbo en havo?*

Docenten geven aan dat zij de leerlingen zien 'groeien' als persoon en dat zij meer zelfstandig handelen in de klas en bij opdrachten. De indruk is echter tegelijkertijd dat het pgp in ieder geval weinig bewust bijdraagt aan LOB; zowel leerlingen als leraren herkennen niet dat er een verband is tussen het pgp en een goed beroepsbeeld en studiekeuze. Docenten zijn terughoudend in hun verwachting of het pgp in de toekomst daadwerkelijk effect zal hebben op de studiekeuze, terwijl schoolleiders hier wel positieve verwachtingen over hebben. Ook zijn er zorgen over het effect van het pgp op de aansluiting op havo, dat juist een averechts effect kan hebben nu leerlingen dan bij de overstap naar havo niet één maar twee extra avo-vakken moeten bijspijkeren. Komende jaren, als we ook de loopbanen en ervaringen van leerlingen na het pgp in kaart kunnen brengen, krijgen we hier meer zicht op.

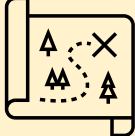
*Zorgt de invoering van het pgp voor een herkenbaarder en overzichtelijker vmbo?*

De invoering van het pgp zorgt op dit moment eerder voor meer diversiteit tussen vmbo-scholen en leerwegen dan minder, door het al dan niet aanbieden van een pgp, en diversiteit in de uitvoering daarvan. De nieuwe leerweg, die zou zorgen voor minder leerwegen, is namelijk voorlopig uitgesteld.

*Zorgt het pgp ervoor dat alle leerlingen in het vmbo praktische ervaring opdoen in het vmbo en buiten de school?*

Dit hangt ervan af wat er verstaan wordt onder praktische ervaring. Gaat het om praktijkervaring die te maken heeft met metacognitie (plannen, organiseren, samenwerken) dan is dat een element waar vmbo-t leerlingen door het pgp inderdaad mee te maken krijgen (en voorheen niet). Als het gaat om beroepspecifieke vaardigheden (bv. timmeren, koken) dan is dat vaak geen belangrijk element van het pgp. Als in de vmbo-gl het beroepsgerichte programma (deels) vervangen wordt door het pgp, wordt deze leerweg eerder minder praktijkgericht, wat betreft beroepsgerichte vaardigheden. De meeste scholen doen hun best om leerlingen ook buiten de school te laten komen in het kader van het pgp, maar dit is niet altijd haalbaar of organiseerbaar.

Komende jaren worden de ontwikkelingen en effecten met dit monitor- en evaluatieonderzoek verder gevolgd.

|                                                                                                                                |                                                                                                                                                                            |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Doelen pgp</p>                             | <p>Betere LOB en overstap<br/>vervolgonderwijs</p> <p>Opdoen praktische ervaring</p> <p>Overzichtelijkheid vmbo</p>                                                        |                                                                                                |
| <p>Ervaringen laatste<br/>jaar positief</p>  | <p>Docenten</p> <p>Leerlingen</p>                                                                                                                                          |                                                                                                                                                                                  |
| <p>Aandachtspunten</p>                      | <p>Invoering pgp brengt meer diversiteit</p> <p>Beroepsgerichte en praktijkgerichte<br/>vaardigheden</p> <p>Mogelijke structurele extra kosten</p> <p>Aansluiting havo</p> |     |

# Inhoudsopgave

|                                                                                         |    |
|-----------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Managementsamenvatting                                                                  | 3  |
| 1 Verslag van de bezoeken aan de scholen                                                | 8  |
| 1.1 Inleiding                                                                           | 8  |
| 1.2 Aanpak / methodiek                                                                  | 9  |
| 1.3 Resultaten                                                                          | 10 |
| 2 Portretten van scholen                                                                | 18 |
| 2.1 Portret van een kleinere school                                                     | 18 |
| 2.2 Portret van een grotere school                                                      | 20 |
| 2.3 Portret van een school: eerst werken aan de basisvaardigheden                       | 21 |
| 3 Resultaten vragenlijstonderzoek projectleiders pgp's                                  | 23 |
| 3.1 Inleiding                                                                           | 23 |
| 3.2 Respons                                                                             | 23 |
| 4 Vragenlijst leerlingen en docenten (SLO)                                              | 36 |
| 4.1 Uitvoering van het pgp                                                              | 36 |
| 4.2 Doelstellingen van de pilot                                                         | 40 |
| 5 Oordeel van vmbo-gediplomeerden gebaseerd op het Schoolverlatersonderzoek – nulmeting | 45 |
| 5.1 Aansluiting op vervolgonderwijs                                                     | 45 |
| 5.2 Ontwikkeling van basisvaardigheden                                                  | 46 |
| 5.3 Loopbaanoriëntatie en –begeleiding (LOB)                                            | 47 |
| 6 Conclusies                                                                            | 49 |
| 6.1 Proces en uitvoering pilot                                                          | 49 |

# 1 Verslag van de bezoeken aan de scholen

## 1.1 Inleiding

In de periode november 2022- februari 2023 zijn bezoeken afgelegd aan 25 scholen. Dezelfde scholen als in de nulmeting (2021/2022) zijn benaderd. Een aantal scholen is niet meegenomen in de bezoeken omdat zij ook na herhaaldelijk verzoek niet reageerden op de mail.

In oktober 2022 werd duidelijk dat toenmalig minister van onderwijs Wiersma een denkpauze wilde inlassen voor de praktijkgerichte programma's (pgp). De minister spreekt zich wel positief uit over de verwerving van praktische competenties in het onderwijs, maar wil nadenken over de manier waarop dat wordt aangeboden binnen het stelsel. Er werd een brief met een visie aangekondigd.

De aangekondigde denkpauze heeft bij de scholen voor veel onrust gezorgd. De ontwikkeling van de praktijkgerichte programma's is in volle gang en vraagt veel aandacht op de scholen. Binnen de pilot zijn verschillende details ook nog niet helemaal uitgewerkt (zie de eerste rapportage over de monitor 2022). Het 'veranderen van de spelregels tijdens de wedstrijd' ervaren scholen en docenten als onrustig en onoverzichtelijk. Bij scholen merkte men bijvoorbeeld direct na de aankondiging van de 'denkpauze' dat het aantal bezoeken aan de school (door andere geïnteresseerde scholen) afnam.

In mei 2023 verscheen de Kamerbrief praktijkgerichte programma's (OCW, 11 mei 2023). In deze brief is een aantal onduidelijkheden over de praktijkgerichte programma's opgelost.

Het betreft hier onder meer de invoeringsdatum (alle vmbo-scholen krijgen de gelegenheid om vanaf het schooljaar 2024-2025 te starten om één of meerdere programma's aan te bieden), het aantal vakken, de plek (status) van het praktijkgerichte programma binnen het curriculum en de doorstroming naar het havo. Er is echter ook een cesuur aangebracht tussen de GL en de TL. De oorspronkelijke inzet van 'de nieuwe leerweg' was een samengaan van GL en TL. Het is duidelijk geworden dat scholen waar de beroepsgerichte vakken worden aangeboden (in de basis / kader en GL) een stevige basis hebben voor de praktijkgerichte programma's. Om te voorkomen dat de beroepsgerichte vakken en het praktijkgerichte programma elkaar in de weg zitten, is een onderscheid gemaakt. De minister geeft gehoor aan de wens van het veld om de beroepsgerichte keuzevakken van het beroepsgerichte programma, te behouden. De scholen met een gemengde leerweg krijgen de mogelijkheid deze keuzevakken te blijven aanbieden in het vrije deel, in combinatie met het praktijkgerichte programma. Vanaf het schooljaar 2024-2025 mogen zij het praktijkgerichte programma aanbieden in plaats van het profielvak in het profieldeel van de gemengde leerweg. Daarmee behoudt de gemengde leerweg het beroepsgericht programma, maar is het ook mogelijk om het beroepsgericht profielvak te vervangen voor het gelijknamige praktijkgerichte programma of een licentievrij praktijkgericht programma. De leerling volgt wel altijd twee beroepsgerichte keuzevakken. De brief geeft een overzicht van de examenprogramma's van de GL met en zonder praktijkgericht programma.

Inmiddels is de minister afgetreden en het kabinet ook.

Het afgelopen jaar (2022-2023) waren de beperkingen door corona-maatregelen voorbij. De scholen hebben volop kunnen werken aan de programma's waarmee men in het eerste jaar al ervaring had opgedaan. Zo hebben zij hun programma in het derde jaar kunnen verbeteren en consolideren, en konden zij van start gaan met het programma voor de vierdejaars scholieren.

Op basis van de schoolbezoeken werd bevestigd dat de diversiteit onder de scholen redelijk groot is. Op hoofdlijnen zijn het allemaal gebouwen met lokalen en docenten, maar de verschillen worden vooral gemaakt door de schoolgrootte, de schoolcultuur (bijvoorbeeld de ondernemendheid van het team), de locatie (afstand tot andere scholen en de concurrentie daarmee), de variatie in leerlingpopulatie, en de samenstelling van de school (leerwegen). Op zich is deze diversiteit een gegeven, maar deze wordt nog versterkt door twee aspecten:

- het onderscheid tussen beroepsvaardigheden zoals in basis, kader en GL en de praktijkvaardigheden van het praktijkgerichte programma. Beroepsvaardigheden zijn specifieke vaardigheden en competenties die leerlingen al kennis laten maken met het beroepenveld (julienne snijden, lassen, veiligheid bij het werken met elektriciteit, ...). Praktijkvaardigheden zoals in het praktijkgerichte programma zijn meer generieke vaardigheden (communiceren, samenwerken, presenteren, probleem oplossen, ...).
- De ervaring die scholen hebben opgedaan met (activerende) didactiek (bijvoorbeeld in TenT, Jonge Mavo ondernemers, of Bèta Challenge of zelfs Dalton onderwijs).

In dit verslag zijn ook drie portretten van scholen opgenomen om een goed beeld van de verschillen tussen de scholen te geven. Er is bewust gekozen voor een redelijk kleine school en een grotere school.

## 1.2 Aanpak / methodiek

Bij aanvang van het traject startten 136 pilotscholen met het pgp. In 2021 zijn ook vier vavo-scholen toegevoegd. Uit dat bestand aan pilotscholen zijn 30 scholen gekozen om deel te nemen aan casestudies om inhoudelijk de voortgang van de pilot en de ontwikkeling naar een nieuwe leerweg te volgen. Twintig scholen worden gedurende de gehele pilot-periode gevolgd, tien scholen wisselen elk monitorjaar. Bij de keuze van de scholen is rekening gehouden met een regionale spreiding, de samenstelling van de school (aanbod van leerwegen en onderwijsniveaus), de grootte van de school en een spreiding over de verschillende pilots. Het aantal scholen per profiel is naar verhouding van de deelnemende scholen. De spreiding van de casestudies over de pilot is hieronder weergegeven.

| Longitudinale steekproef                  | Wisselende tien scholen                  |
|-------------------------------------------|------------------------------------------|
| - D&P: 4 scholen                          | - D&P: 2 scholen                         |
| - IT: 2 scholen                           | - IT: 1 school                           |
| - Z&W: 3 scholen                          | - Z&W: 2 scholen                         |
| - E&O: 3 scholen                          | - E&O: 2 scholen                         |
| - T&T: 5 scholen                          | - T&T: 2 scholen                         |
| - Licentiegebonden programma's: 3 scholen | - Licentiegebonden programma's: 1 school |

Voor het schooljaar 2022-2023 is gekozen om de tien wisselende scholen die voor schooljaar 2021-2022 waren geselecteerd niet te veranderen. Bij de nulmeting waren veel scholen immers nog maar net begonnen waardoor er nog weinig voortgang van de pilot en de ontwikkeling naar een nieuwe leerweg te volgen was. Aangezien dit het doel van de casestudies is, was het wisselen van deze tien scholen nog onvoldoende nodig. Bovendien is één van de scholen binnen de longitudinale steekproef gestart met het nieuwe programma Techniek en Innovatief Vakmanschap (TIV), waardoor deze ook in de casestudies vertegenwoordigd is. In de periode november 2022 – februari 2023 hebben bij de casestudies gesprekken plaatsgevonden met:

- De directeur/directrice, teamleider en de projectleider
- Docenten van het ppg
- Decaan
- Leerlingen
- In sommige gevallen het MBO
- In sommige gevallen samenwerkende bedrijven

De gesprekken zijn gevoerd met behulp van semigestructureerde vragenlijsten. In sommige gevallen zijn alle stakeholders apart gesproken, in andere gevallen hebben gesprekken met meerdere groepen stakeholders tegelijkertijd plaatsgevonden. Van alle gesprekken zijn interviewverslagen geschreven. Vervolgens is op basis van de interviewleidraden en een vijftal interviewverslagen een select aantal thematische codes geformuleerd. Alle interviewverslagen zijn daarna door drie onderzoekers doorgelopen. Zij hebben voor elke school en op elke thematische code een korte samenvatting gegeven op basis van de informatie uit de interviewverslagen. Twee onderzoekers hebben daaropvolgend apart van elkaar op iedere thematische code hun bevindingen omschreven.

Vervolgens heeft een synthese van die bevindingen plaatsgevonden tot het voorliggende verslag. De bevindingen zijn omschreven aan de hand van de thematische codes die zijn geformuleerd.

### 1.3 Resultaten

#### Veranderingen ten opzichte van monitorjaar 1

Het is duidelijk geworden dat veel scholen in rustiger vaarwater zijn gekomen. De scholen hebben het ppg nu opgezet en men kan aan de slag met het verbeteren en verbreden van hun opzet, in plaats van het volledig opzetten van het nieuwe vak. Zo hebben enkele scholen ten opzichte van vorig jaar het programma van het ppg licht aangepast door het te koppelen aan andere vakken of het profielwerkstuk (2), hebben scholen besloten een 'vaardigheidsstartweek' in te plannen waarin op bepaalde vaardigheden aan een minimale basis wordt gewerkt, of hebben scholen besloten een extra ppg-vak op te starten. Ook zien we meer focus op de onderbouw. Scholen zijn begonnen om leerlingen in de onderbouw te laten oriënteren op het ppg-vak. Er wordt een doorgaande lijn gemaakt van leerjaar 1 naar 4. Dit kan betekenen dat het ppg niet wordt gezien als een los vak, maar meer als een onderdeel van een doorgaande lijn, een leerlijn of -weg. Een paar scholen hebben nog wel op structureel niveau veranderingen doorgevoerd in het vak. Zo hebben zij nog middelen geïnvesteerd om een praktijklokaal in te richten (4). Een enkele school heeft het ppg nog niet op orde, door verschillende tegenslagen, zoals teamwisselingen of een trage opstart.

### Waarom koos de school voor het PGP

De meeste scholen noemen als reden voor het opstarten van het PGP, dat leerlingen zichzelf praktijkgericht kunnen ontwikkelen. Zij werken tijdens het vak namelijk aan het verbeteren van vaardigheden. Het hebben van activerende didactiek is bovendien motiverender voor veel leerlingen. Enkele scholen benoemen ook als reden om de overgang naar het MBO te versoepelen. Volgens scholen worden op het MBO meer praktijkgerichte vaardigheden gevraagd en daar wil men op inspelen. Eén enkele school koos om het PGP op te starten om kinderen betere studiekeuzes te laten maken. De meeste scholen geven echter aan dat dit niet hun primaire reden was om het PGP op te starten, omdat men niet zeker wist of het PGP daar wel aan zou bijdragen. Andere meergenoemde redenen vanuit de school om een PGP op te starten, zijn profilering van de school, een strategische keuze (een andere school in de buurt heeft al een ander profiel), en een kans om vernieuwing door te voeren in de eigen school.

### Eerdere ervaring met praktijkgericht leren

Ongeveer de helft van de scholen heeft in het verleden al programma's gedaan zoals vakmavo, bèta techniek, T&T of JMO, of heeft een pedagogische visie die aansluit bij het PGP (zoals Dalton, waar samenwerken heel belangrijk is). Sommige van deze benaderingen richten zich echter niet op de probleemoplossende of ontdekkende competenties die in het PGP wel worden gevraagd. Daarnaast zeggen sommige scholen dat zij ervaring hebben met praktijkgericht leren, maar bedoelen daarmee ervaring met het beroepsgerichte leren in BK en GL. Dit zijn echter écht andere vaardigheden dan in de PGP.

### Oriëntatie op PGP in de onderbouw

In vergelijking met vorig jaar zien we dat meer scholen een doorgaande lijn ontwikkelen van onderbouw naar bovenbouw. Enerzijds is het een doorgaande lijn in LOB, anderzijds nu ook een oriëntatie op het PGP (en daarbij de profiel- en vakkeuzes) in de onderbouw. Zij hebben dit vaak in een soort carrousselvorm, waarin leerlingen gedurende het jaar een aantal weken achter elkaar één vak volgen en vervolgens een nieuw vak krijgen. Er is ook een aantal scholen dat het praktijkgerichte vak vormgeeft vanaf leerjaar 1. Dit vak wordt dan vaak gezien als opstap naar het echte PGP. Er worden in deze leerjaren dus nog niet vaak bedrijven betrokken. Ongeveer 30% van de scholen heeft geen oriëntatie op het vak in de onderbouw.

### Visie op het PGP – profieloverstijgend of niet

Het vak is in eerste instantie gepresenteerd als een vak binnen het profiel. Iets meer dan de helft van de scholen vat het vak ook zo op. Een nieuwe ontwikkeling is dat er ook scholen zijn die het vak liever een profiel overstijgend karakter geven (ongeveer een derde). Het gaat dan om profieloverstijgende projecten en vaardigheden die in meerdere profielen toepasbaar zijn. Scholen kiezen hiervoor omdat zij merken dat veel leerlingen een profiel kiezen terwijl zij nog niet zeker zijn of zij in de richting van dat profiel willen verder studeren. Deze scholen vinden het daarom belangrijk dat hun leerlingen ook buiten het profiel nog steeds kennis maken met verschillende banen en werkzaamheden. Bij het IT profiel is bijvoorbeeld de redenering dat IT in andere profielen ook toepasbaar is. Bij ongeveer 16% van de scholen was niet duidelijk of zij het vak profiel overstijgend of juist niet (willen) inrichten.

### Invulling van het PGP

De meerderheid van de scholen biedt het vak als een keuzevak aan. Bij kleinere scholen wordt het vak vaker verplicht aangeboden. Een andere ontwikkeling die zich meer lijkt uit te kristalliseren is dat ongeveer 40% van de scholen eerst werkt aan basisvaardigheden. Zij beginnen met

een periode waarin de praktijkgerichte basisvaardigheden worden versterkt; dit kan een 'vaardigheidsstartweek' zijn, maar er zijn ook scholen die hier een langere periode voor reserveren. Scholen kiezen hiervoor, omdat zij in het eerste pilotjaar opmerkten dat het niveauverschil tussen leerlingen anders te groot was tijdens de eerste projecten. Het aantal scholen dat eerst ingaat op de basisvaardigheden (of de principes van de leercyclus van het PGP) is daardoor toegenomen in vergelijking met vorig jaar.

Bij het vormgeven van de projecten kiezen scholen vaak voor een invulling die al aansluit bij initiatieven van de school. Een enkele school gebruikt het PGP om een frisse wind door de school te laten gaan. Op basis van de ervaringen van het eerste jaar wordt ook duidelijk dat meer scholen de projecten in kleinere stukjes knippen. Zij maken de les én de doorloop van het project meer gestructureerd terwijl andere scholen de invulling heel open aanbieden. Die spanning tussen vrijheid en structuur voelen leerlingen. Uit de reacties van de leerlingen blijkt dat zij zich veelal het prettigste voelen bij projecten met een rode draad, maar rondom de draad nog wel vrijheid hebben.

Een paar scholen (grote scholen) hebben niet gekozen voor de ontwikkeling van 'een vak', maar laten het vak ontstaan door de leerlingen keuzevakken te laten kiezen. Dit is een eigen invulling van de school. Ook het doen van een keuze door de leerling draagt bij de oriëntatie op beroep en vervolgstudie. De leerlingen kunnen gedurende het jaar vakken kiezen binnen het PGP die dan door een aparte docent wordt aangeboden. Deze werkwijze sluit goed aan bij de structuur die vanuit de basis/kader/gl al wordt aangeboden.

### Succesfactoren

Veelgenoemde succesfactoren zijn:

- Een enthousiast, gemotiveerd team
- Een team met ervaring in praktijkgericht onderwijs
- Het benutten van je netwerk (sommige scholen hebben een nauwe band met het MBO, anderen juist met de bedrijven. Ook wordt een bedrijvenmakelaar nog wel eens genoemd). Alle mogelijkheden tot het benutten van je netwerk worden als succesfactoren gezien.
- Het starten met het aanleren van vaardigheden bij de start van leerjaar 3
- Een lesmodel gebruiken dat als rode draad door alle projecten heen loopt (zoals het 4CID-model en het gebruik van een portfolio)
- De ontwikkeling van het praktijkgerichte programma niet te licht opvatten: dat betekent dat het belangrijk is om voor de ontwikkeling echt betrokken, enthousiaste leraren in te zetten die wezenlijk snappen wat de impact, het belang en de inhoud van een PGP is. Het is een belangrijke en serieuze ontwikkeling voor de hele school en voor alle leerlingen.

### Mogelijke knelpunten

Mogelijke knelpunten die veel genoemd worden:

- Het verbinden van het PGP met de AVO-vakken
- De verbinding met bedrijven
- De communicatie met bedrijven (hoe kom je tot een goede opdracht)
- Roosterindeling
- De vaardigheid van docenten (het ppg vraagt om een andere rol voor de docent)
- Borging (van opdrachten, opdrachtgevers, lesdidactiek etc.)
- Als leerlingen vanuit havo teruggeplaatst worden bij vmbo 4
- De steeds veranderende landelijke richtlijnen (geeft onrust)
- De manier van toetsing

- Ruimte voor uitvoering van het vak
- Niet structurele bekostiging (PGP kan niet gefinancierd worden als de subsidie stopt)
- De overstap naar het HAVO

### Ontwikkelpunten

Ontwikkelpunten die veel genoemd worden:

- Verbinding met de AVO vakken
- Toetsing (het meten van vaardigheden)
- Een duurzame verbinding met het bedrijfsleven
- Het ontwikkelen van duurzame opdrachten
- Koppelen van het PGP aan het profielwerkstuk
- Integratie met LOB
- Samenwerking met het MBO
- Juiste verwachtingen uitspreken voorafgaand aan het derde schooljaar
- Het scholen van docenten voor de andere rol die zij bij dit vak hebben
- Communicatie tussen docent PGP en de decaan / mentoren
- Aansluiting met het HAVO

### Wensen en zorgen

Er zijn wensen over de bevoegdheden. Voor sommige vakken zijn aanvullende bevoegdheden nodig; dit kan gaan over technische vaardigheden (zoals hanteren van lasersnijders), maar ook bijvoorbeeld veiligheid). Een korte training voor de docent wordt wel acceptabel genoemd, maar een meerjaarlijkse training niet.

De zorgen over de kosten worden ook vertaald in een wens om meer financiële middelen. Verder is er de wens dat de SLO het PGP uitwerkt als een mogelijkheid om overstijgende vaardigheden te ontwikkelen, en niet als een apart vak. Daarbij is de wens dat het vooral praktisch blijft (en niet theoretischer wordt). Ook hoopt men dat de school zijn eigen autonomie grotendeels over het vak kan houden en dat voorschriften niet te strikt geformuleerd gaan worden.

Naast wensen hebben scholen ook zorgen. Op het moment van de interviews vindt men dat er te veel onduidelijkheid is over de route van het PGP. De brief van mei heeft een deel van de vragen opgelost. Een tweede zorg is dat het woord 'praktijkgericht' van het PGP in de media of bij ouders verkeerd geïnterpreteerd gaat worden en maatschappelijk als 'lager' zal worden gewaardeerd. Doordat de PGP anders worden georganiseerd (kleinere groepen, met onderwijsassistenten) ontstaat bij scholen ook het idee dat het PGP na afloop van de pilot additionele middelen zal vragen. Ook zijn er bijkomende kosten voor vervoer (naar bedrijven en instellingen). De inschatting van de kosten verschilt echter per school.

### Tips voor scholen die starten met een PGP

Tips voor scholen die starten met een pgp:

- Start er gewoon mee en begin op tijd
- Neem het heel serieus en hou het simpel
- Deel kennis met andere scholen (die zowel meer als minder ervaring hebben)
- Zorg ervoor dat het team erachter staat en veranker het pPGP goed in de organisatie
- Verdiep je als school goed in de verandering van didactiek en de praktijkgerichte benadering. Het coachend lesgeven wordt namelijk als zwaarder ervaren dan regulier lesgeven.
- School docenten in coachend lesgeven.
- Sscheap randvoorwaarden (ruimtes, tijd voor ontwikkeling, contacten met bedrijfsleven etc)

- Zoek een balans tussen externe opdrachten en opdrachten via school
- Werk vanuit een visie op het PGP
- Beleg een aanjaagfunctie bij iemand, maar werk wel met een team, niet bij één persoon
- Betrek op tijd de MR, zodat deze ook een medestander is.
- Over het aantrekken van een bedrijvenmakelaar wordt verschillend gedacht. Waarschijnlijk op basis van particuliere ervaringen.

### Redenen voor een tweede PGP

Scholen die een tweede PGP opstarten, doen dit vaak om hun aanbod te verbreden. Soms heeft men ook een strategische reden voor het kiezen voor een tweede PGP: wat doen andere scholen in de omgeving en is er vraag naar een bepaalde richting? Ook wordt de keuze van een nieuw PGP inhoudelijk afgezet tegen het al bestaande PGP.

Scholen die niet kiezen voor een tweede PGP, doen dat omdat de school bijvoorbeeld te klein is, of omdat men liever één overstijgend PGP heeft dan drie verschillende PGP's. Een enkele school heeft voor nu afgezien van een tweede PGP door de onzekere beleidscontext van OCW.

### Reactie van leerlingen op het PGP

Over het algemeen vinden leerlingen het leuk, zijn enthousiast of tevreden. Leerlingen geven aan dat ze hun creativiteit er in kwijt kunnen, dat ze het fijn vinden actief aan het werk te zijn, en geven ook aan dat ze blij zijn met wat meer autonomie in het vak. Leerlingen redeneren daarbij in een soort trade off: het is leuker dan theorie les. Tegelijkertijd geven ze ook aan dat ze vinden dat ze meer leren door doen en zelf ervaren. Leerlingen herkennen vaak de vaardigheden die ze aan het ontwikkelen zijn (plannen, presenteren, samenwerken), maar zij zien relatie met LOB niet altijd bevestigd.

Er zijn ook kritische opmerkingen van leerlingen. Zo komt uit de gesprekken met leerlingen naar voren dat docenten nog zoekende zijn naar het juiste didactische model. Op sommige scholen zijn de opdrachten volgens de leerlingen veel te vrij, waardoor het volgens hen ontbreekt aan doel- en taakgerichte activiteiten. (het kan zijn dat de leerlingen nog niet voldoende om kunnen gaan met de geboden vrijheden). Op andere scholen zijn de projecten juist veel te dichtgetimmerd. Ook geven leerlingen soms aan dat het niveau van het vak te laag is, terwijl anderen juist weer veel werkdruk ervaren. Een aandachtspunt is dat de verwachtingen die in leerjaar 2 gecommuniceerd zijn naar de leerlingen niet altijd uitkomen (leerlingen is meer praktijk beloofd). Tot slot hebben leerlingen niet vaak het idee dat het vak zou kunnen helpen voor de studiekeuze, al geven leerlingen soms wel aan dat zij door het vak beter weten wat ze *niet* willen studeren.

### Wensen van enkele leerlingen:

- geef een vraagstuk waar nog géén (eenduidige of bestaande) oplossing voor is, anders voelt het onzinnig om uit te voeren (de opdracht zou betekenisvol moeten zijn)
- Leer ons eerst iets over hoe iets werkt, zodat we dat vervolgens in een probleem kunnen gebruiken om tot een oplossing te komen.

### (Verwachte) effecten

Ongeveer vier van de vijf professionals zien vooral veel effect op de generieke vaardigheden van de leerlingen, die ontwikkelen zich positief. Het betreft vaardigheden als presentatievaardigheden, betere leerhouding, zelfstandigheid, ze werken gestructureerder, durven meer, stellen concretere vragen en hebben meer lef: algemeen executieve functies. Dat zijn vaardigheden die de

leerlingen ook nodig hebben in het MBO waardoor de scholen verwachten dat de stap naar het MBO voor veel leerlingen soepeler zal verlopen.

Op veel scholen twijfelt men of het PGP bijdraagt aan een betere studiekeuze. Kennis over mogelijke vervolgopleidingen en beroepen gaan hieraan vooraf. Scholen die samenwerken met MBO('s) denken dat leerlingen een beter beeld krijgen van de vervolgopleidingen op het MBO. Op dit moment werken nog niet alle scholen intensief samen met het MBO binnen het PGP. Een deel van de scholen dat veel samenwerkt met bedrijven denkt dat het PGP bijdraagt aan een beter beroepsbeeld. Een deel heeft echter het idee dat de beroepen waar kinderen mee kennis maken te specifiek zijn om te zeggen dat het beroepsbeeld van leerlingen in zijn algemeenheid is versterkt. Ook twijfelen met name scholen met GL of het PGP een bijdrage levert aan een beter beroepsbeeld, omdat in de GL voorheen ook al aandacht naar het verbreden van het beroepsbeeld uitging.

### **Integratie van loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB) in het PGP**

LOB wordt gezien als een belangrijk onderdeel van het PGP. Bij het beantwoorden van vragen over LOB blijkt er vaak wel een staande praktijk is voor LOB, maar dat het PGP nog niet altijd verbonden is met LOB. De mate van integratie van LOB in het PGP verschilt ontzettend per school. De ene school heeft het volledig geïntegreerd, door na ieder project en na ieder bedrijfsbezoek te reflecteren (bijna 40%). Andere scholen geven aan dat hun LOB nog verder ontwikkeld moet worden (bijna 40%) of dat het LOB nog niet in het PGP geïntegreerd is (bijna 20%). De ideale vorm van integratie is voor veel scholen: benader het LOB binnen het PGP alleen op betekenisvolle momenten. Dus direct na bedrijfsbezoeken. En houd het laagdrempelig door er gewoon een gesprek over te voeren. Niet met te veel invulbladen, reflectie en een opdrachtenboekje. Ongeveer 4 procent van de scholen heeft LOB ook daadwerkelijk op deze manier geïntegreerd in het PGP. Voor de integratie van LOB in het PGP wordt de lat toch hoger gelegd. Voor LOB kan een methode worden gebruikt, in combinatie met gesprekken, een portfolio en reflectie belangrijk zijn.

### **Algemene waarnemingen**

En echte overstap van leerlingen van het VMBO naar het MBO heeft op dit moment nog niet plaatsgevonden. Docenten en decanen zijn voorzichtig. Zij twijfelen soms over de effecten in termen van een beter beroepsbeeld of een beter onderbouwde overstap naar het MBO. Maar ze noemen wel andere effecten. Op basis van hun waarnemingen zien zij leerlingen gedurende het jaar 'groeien' in termen van zelfstandigheid. Dit wordt op verschillende manieren verwoord, maar in grote lijnen komt het er op neer dat de leerlingen door meer vrijheid in het handelen in het project groeien als persoon; zij laten minder afhankelijk en afwachtend gedrag zien, nemen initiatief en zijn zelfverzekerder (bijvoorbeeld bij het geven van een presentatie). Dit zijn non-cognitieve vaardigheden die zeker van belang zijn in het vervolgonderwijs en ook op de arbeidsmarkt, die tot nu toe niet direct in de vragenlijsten zijn verwerkt.

Het praktijkgerichte programma stuurt aan op projectmatig werken. De didactische veranderingen die projectmatig werken met zich meebrengt, lijken in de gesprekken nog enigszins onderbelicht. Het gaat namelijk om verschillende veranderingen tegelijkertijd. Vooral scholen die daar minder ervaringen mee hebben, maken hierin grote stappen. In projectmatig werken wordt vaak gewerkt met een ander didactisch model (een leercyclus), meer aandacht voor vaardigheden (samenwerken, presenteren, plannen, ...) en het vraagt van leraren het vermogen om deze vaardigheden ook te beoordelen. Didactisch is het belangrijk dat leerlingen weten wat er van hen verwacht wordt. Bij scholen wordt daarom ook met rubrics gewerkt (deze beschrijven de vaardigheden op

beheersingsniveau). Om ander gedrag bij leerlingen te stimuleren (zoals samenwerken of anders communiceren) vraagt dat van docenten een meer coachende houding. Sommige scholen hebben gekozen voor een heel uitgeschreven en gestructureerd programma, maar dat gaat juist ten koste van de creatieve 'vrijheid' die leerlingen soms nodig hebben om tot probleemverkenning en oplossing te komen. De beste vorm van het programma lijkt dan ook een semigestructureerd programma waarin leerlingen met toestemming en/of onder begeleiding van de docent de mogelijkheid krijgen om stappen binnen het programma op een eigen manier aan te pakken.

Het PGP richt zich op de leerling voorbereiden en laten oriënteren op vervolgonderwijs (MBO en HAVO) door het aanbieden van praktische, realistische opdrachten in en buiten de school. 'Praktisch en realistisch' betekent dat er in alle gevallen betrokkenheid is van buiten de school (bedrijfsleven, instellingen, overheden, vervolgonderwijs) bij de totstandkoming van het onderwijsprogramma en realistische opdrachten. Belangrijk daarbij is het aanspreken van diverse leerstijlen van jongeren en de ontwikkeling van brede praktische vaardigheden.

Bovenstaande alinea schetst een soort ideaalbeeld van het praktijkgerichte programma. Bij het bezoeken van de scholen ontstaan discrepanties tussen dit ideaalbeeld van het PGP en de praktijk van het programma, zoals het nu in de scholen is vormgegeven. De indruk is dat soms nog kansen binnen een PGP worden gemist. Soms is er weinig of geen reflectie vooraf op een opdracht (nadenken over/feedback op ontwerpprincipes), zijn er weinig of geen echt door werkgevers geformuleerde opdrachten, is er weinig of geen echte dialoog (in een opdrachtgever/opdrachtnemer relatie) tussen bedrijf en leerlingen over de opdracht. Soms komt het PGP simpel neer op 'een taak doen en dan een beoordeling ontvangen'. Van docenten vraagt het dan ook aandacht om met de leerlingen te reflecteren op de stappen die ze hebben doorlopen en de keuzes die ze hebben gemaakt bij het uitvoeren van de opdracht. Als de opdrachten te gestructureerd worden, kan het risico ontstaan dat de opdrachten hun 'realistische context' verliezen. .

Op basis van de waarnemingen is er lichte zorg over de diversiteit van de aanpakken. Voor een deel is diversiteit in het VMBO een gegeven: de scholen verschillen van omvang en staan op verschillende plekken in het land. De diversiteit van vormgeving van het praktijkgerichte programma kan wel zorgen voor ontwikkelkansen van leerlingen. De onderzoekers nemen waar dat in veel gevallen er veel ontwikkelingswinst is bij leerlingen qua (generieke) vaardigheden. Deze leerlingen lijken hierdoor een voorsprong te krijgen op andere leerlingen in het vervolgonderwijs. Omdat het gaat om belangrijke (cruciale) studie- en werknemersvaardigheden, kan het zorgelijk zijn als er op deze punten (grote) verschillen tussen scholen en leerlingen ontstaan en blijven bestaan.

Qua maatschappelijk effect zou de keuze voor een bepaalde school geen invloed moeten hebben op de toekomstkansen van leerlingen. Voor het OCW-beleid is dit een dilemma, omdat de scholen enerzijds de autonomie en de mogelijkheden om eigen keuzes te maken binnen het praktijkgerichte programma omarmen; anderzijds is er ook de zorg over gelijke kansen en de variëteit in maatschappelijke effecten die een dergelijke diversiteit met zich meebrengt. Zo zijn er scholen die in hun PGPs veel meer tijd besteden aan de basisvaardigheden. Terwijl anderen dat niet doen, en juist meer verantwoordelijkheid in het PGP bij de leerlingen leggen. Ook is er variëteit in externe contacten. Om die ongelijkheid in vormgeving van het programma tegen te gaan, zou een aantal stimulerende kwaliteitseisen denkbaar zijn. Portretten van scholen

In de opdracht voor de monitor is door de NRO reeds aangegeven dat in de monitor rekening gehouden zou moeten worden met de diversiteit in het veld. Diversiteit in het vmbo is voor een deel een gegeven. Er zijn grotere en kleinere scholen, scholen hebben een verschillende samenstelling, ze staan op het platteland of in de stad. Ze hebben een verschillend profiel. Voor leerlingen is er ook wat te kiezen.

## 2 Portretten van scholen

In deze paragraaf staan drie portretten van scholen. Deze portretten zijn op basis van de schoolbezoeken opgesteld. De portretten zijn geanonimiseerd. De korte beschrijving in de vorm van een portret geeft een klein inkijkje in de specifieke praktijk van de school. De school maakt op basis van eigen ervaring (schoolgeschiedenis), schoolgrootte, aanbod in de regio en ook professionele overtuigingen van de docenten eigen keuzes. We hebben gekozen voor een kleinere school op het platteland, op redelijke afstand van andere scholen. Het tweede portret is een voorbeeld van een grotere school, in een regio met verschillende andere scholen. De derde is een school met specifieke opvattingen over beroeps en praktijkcompetenties. Alle afwegingen die de scholen maken zijn legitiem en passen bij hun eigen situatie.

### 2.1 Portret van een kleinere school

#### Voorjaar 2023

Dit is een voorbeeld van een kleine basis / kader TL school met 200 leerlingen. Deze school doet mee met de pilot praktijkgericht programma voor het programma D&P.

De school zag het nieuwe praktijkgerichte programma als een uitdaging, als een vernieuwing. Hiermee kan de school een boost geven aan het lesgeven en kan de school de docenten ook weer een nieuwe uitdaging bieden. Door het praktijkgerichte programma heeft men het idee dat men weer voorop loopt in de vernieuwing. Dat merken ze ook, want er komen verschillende scholen uit de regio hun school bezoeken om te kijken wat zij doen. Maar het gaat ook om inhoud: men ziet het als doel dat de leerlingen buiten de boeken leren en dat zelfredzaamheid toeneemt. Want sommige leerlingen komen het dorp niet uit.

Er is een klein team dat het PGP vorm geeft. In de school heeft men een nieuw praktijk lokaal ingericht, en ondanks de kleine tegenslagen zit men er nu goed bij.

De locatie en situatie van de school maakt het ingewikkelder. Door de schaalgrootte kent iedereen elkaar bij de voornaam, maar het brengt ook beperkingen met zich mee. De andere scholen zijn altijd verder weg. De ROCs zijn zelfs op 20 kilometer afstand. Dat maakt een bezoek aan het vervolg onderwijs echt een expeditie. De school heeft (op dit moment) dan ook geen plannen een ander PGP in te voeren, daarvoor is de school te klein. Bovendien: in D&P kan je veel kwijt.

De leerlingen nemen verplicht aan het vak deel. In leerjaar 3 zijn er nu 19 leerlingen en in leerjaar 4 zijn er 30. De leerlingen hebben al verschillende opdrachten gedaan. Er wordt gewerkt in periodes van 13 weken, vier uur per week. Binnen die periode zijn ook kleinere projectjes: opknippen in kleinere delen wordt als positief ervaren. Voorbeelden van de projecten waaraan is gewerkt zijn: het ontwerpen en maken van een verticale tuin, het ontwikkelen van een kabouterroute met Staatsbosbeheer, en er zijn recepten gemaakt voor de voedselbank. Soms klinken projecten eenvoudiger dan ze in de werkelijkheid zijn. Zo is voor het project 'recepten maken voor de voedselbank' eerst een vertegenwoordiger van de Voedselbank op school gekomen om uit te leggen wat

de Voedselbank eigenlijk is. Er zijn toen allerlei vragen over de Voedselbank gesteld: wanneer heb je daar recht op? Hoe verzamelt de voedselbank zijn eten? Daarna zijn de leerlingen aan de slag gegaan om recepten te maken. De recepten moesten goed volgbaar en volledig zijn (inclusief ingrediëntenlijst met ingrediënten van de voedselbank en een stap-voor-stap kookprocedure). De recepten zijn vervolgens in de keuken getest en herschreven.

De school gebruikt een zelfgeschreven aanpak voor de LOB. En de school werkt samen met JINC. De leerlingen laten zien welke competenties ze voor beroepen nodig hebben en kijken of zij die competenties kunnen/willen leren en of de leerling die leuk vindt. Om de drie weken hebben de leerlingen een individueel gesprek met hun 'coach'. Hierdoor wordt iedere leerling gehoord, ook de leerlingen die weinig problemen ervaren op school. Het LOB en D&P staan formeel nog los van elkaar, maar in de praktijk loopt het al wat in elkaar over. Zo beginnen de projecten met LOB opdrachten. Deze LOB-opdrachten zorgen ervoor dat de leerlingen veel bewuster bezig zijn met wat ze later willen worden. Het bewust werken aan bepaalde vaardigheden door de opdracht heen, zoals presenteren, problemen oplossen en samenwerkend leren, kan nog iets beter. Voor de vaardigheden maken zij gebruik van rubrics.

Volgens de docenten zijn de leerlingen door het vak meer voorbereid op praktisch werken en op een andere manier nadenken. Met de LOB-opdrachten zijn ze veel bewuster bezig met hun beroepsoriëntatie.

Leerlingen die naar de HAVO gaan, volgen een extra vak. De belangstelling voor de HAVO is op deze school echter niet zo groot: dit jaar waren er vier leerlingen bij de informatiedag voor de havo (ongeveer 10%). Op de HAVO's in de buurt hebben ze geen HAVO praktijkprogramma.

Het advies van de school is: houdt het PTA een beetje open. Daarnaast, hou het echt praktisch, ga aan de slag in het technieklokaal, ga naar buiten etc. Het praktische is wat de leerlingen heel erg aanspreekt. En: "niet te moeilijk denken". Scholen die nieuw starten met het praktijkgericht programma zouden eerst in gesprek moeten gaan met scholen die al zijn begonnen, zodat zij niet volledig het wiel opnieuw uitvinden. Tot slot, kijk wat er past binnen je eigen locatie.

De directeur vindt dat het vak verplicht moet worden. Het leren van vaardigheden vraagt veel van leerlingen. Toch zijn deze vaardigheden allemaal nodig voor de toekomst, waardoor ze veel beter voorbereid worden op de toekomst. Door de onduidelijkheid vanuit de minister en het ministerie van OCW is echter wat onzekerheid over het bestaan en de ontwikkeling van het vak ontstaan. De leerlingen vinden het leuk. Zij kunnen goed aangeven wat ze leren van de projecten. Ze noemen zelfstandigheid en plannen, samenwerken, creatief zijn, onderzoek doen / mindmap maken en presenteren. Volgens de leerlingen gaat het samenwerken steeds makkelijker. Ze hebben geleerd dat het belangrijk is dat je afspraken maakt over het verdelen van taken, en een belangrijke tip: 'Denk niet de eerste les: ik heb nog tijd zat.'

## 2.2 Portret van een grotere school

### Najaar 2022

Deze breed samengestelde school (basis, kader, gemengd, TL, havo, vwo) met ruim 1500 leerlingen doet mee met de pilot nieuwe leerweg voor Dienstverlening en Producten en heeft zich inmiddels ook ingeschreven voor Technologie en innovatief vakmanschap (TIV).

### Een praktijkgericht programma opgebouwd uit keuzevakken

De school doet mee aan de pilot omdat men de praktijkervaring heel belangrijk vindt voor alle leerlingen, maar tegelijkertijd ziet men het ook als een maatschappelijke verantwoordelijkheid, met het oog op toekomstige behoefte aan vakmensen. De school werkte al met een programma met praktische workshops en talentlessen. Dat sloot eigenlijk goed aan.

Er is een beperkte groep trekkers van het pilot. Deze school heeft er voor gekozen om het praktijkgerichte programma anders vorm te geven dan op andere scholen. Op de meeste scholen wordt het praktijkgerichte programma als een apart vak aangeboden, bijvoorbeeld vier uur in de week. Hier heeft men gekozen voor keuzevakken, die de leerlingen vanaf het derde jaar kunnen kiezen. De leerlingen kunnen kiezen uit 22 verschillende vakken. Door het maken van een keuze vragen leerlingen zich af: wat vind ik leuk, wat past bij mij? Deze werkwijze heeft men gecontinueerd vanuit de basis / kader leerweg. Zo ontdekken leerlingen beter wat bij hen past; door de opeenvolgende vakken die ze kiezen, creëren ze een soort route of pad voor zichzelf, waarin tegelijkertijd ruimte is om andere dingen uit te proberen. Het organiseren van 22 keuze vakken is organisatorisch en rooster technisch een uitdaging. De keuzevakken worden niet allemaal tegelijkertijd aangeboden.

Vanaf het derde jaar zijn er drie blokken van 12 weken, iedere week 6 uur. In leerjaar vier is er één blok van 12 weken, ook 6 uur per week. Verder wordt er één blok D&P georganiseerd, ook 12 weken en 3 uur per week. Voor een indruk van de omvang: in leerjaar drie zijn er nu 198 leerlingen en in leerjaar vier 140 leerlingen (waarvan 70 GT). Er worden ook opdrachten gedaan voor opdrachtgevers buiten de school. Zo is er gewerkt aan het ontwerp van een innovatieve afvalbak op de route naar school. De leerlingen worden getoetst per vak. De keuzevakken maken het wel duurder voor de school, zowel qua materiaal als personeel.

De loopbaanoriëntatie berust bij de mentoren. Deze brengen dit onder in één uur mentoruur per week. Vaak verschuift de aandacht voor LOB naar de achtergrond totdat er echt keuzes gemaakt moeten worden. Er bestaat nu nog geen link met het praktijkgericht programma. De decaan heeft zich wel voorgenomen dit verder te ontwikkelen in de toekomst. Voor LOB maakte men in het verleden gebruik van de methode Kompas, daarna Droomloopbaan en meer schoolbreed Simulys. De decaan heeft wel bedenkingen bij de methoden, want het sluit niet volledig aan bij de eigen wensen.

Een interessante vraag is of het praktijkgericht programma een positieve bijdrage levert aan het beroepsbeeld van leerlingen (en hun inzicht in mogelijkheden in mbo). Bij de docenten zegt iedereen: ja. De leerlingen bevestigen dat: het helpt. Ook door de gesprekken met de mentor over de keuzes voor het vervolgonderwijs.

In de buurt van de school zijn verschillende andere scholen voor voortgezet onderwijs, er is dus concurrentie. Binnen het profiel (en de regio) is techniek onderbelicht. Terwijl in de regio wel veel vraag is naar leerlingen met een techniek opleiding. De school werkt samen met scholen binnen het bestuur en kan samenwerken met verschillende ROCs in de regio. Er is nu wel overleg met ROCs, maar de afstand is voor de samenwerking wel een uitdaging.

Ongeveer 20-25% van de leerlingen gaat door naar de HAVO. Om toegelaten te worden naar de HAVO wordt de leerlingen een masterclass van een blokuur aangeboden, van tien weken. Daarin worden de vakken geschiedenis, wiskunde B en Engels bijgespijkerd. Sinds de drempelloze toegang is ingevoerd (geen 6,8) is de belangstelling voor de HAVO afgenomen.

Het advies van de docenten luidt: begin met het praktijkgerichte programma ook als de pilot niet doorgaat, want het zorgt voor een betere doorstroom naar het MBO en een beter beeld van het MBO.

De leerlingen zeggen dat het PGP helpt om een keuze te maken. 'Het geeft je inzicht in wat je kunt leren.' Het versterkt het idee van wat ze willen. 'Als je twijfelt is het juist behulpzaam, want je kunt kiezen' en: 'Soms zijn er ook keuzes waarbij blijkt dat je dit niet leuk vindt, dat is ook waardevol.'

## **2.3 Portret van een school: eerst werken aan de basisvaardigheden**

Deze breed samengestelde school (alle leerwegen vmbo, havo en vwo) heeft de leerlingen veel te bieden, namelijk E&O, HBR en Zorg & Welzijn. Het is dan ook een hele grote school. De school ziet 'enorme kansen' en wil het PGP sowieso doorzetten, ook als de nieuwe leerweg er niet komt. In het eerste schooljaar van de pilot deden 32 leerlingen mee.

De school geeft aan dat bedrijven niet altijd zitten te wachten op een grote groep leerlingen. De medewerking van bedrijven is dan ook ingewikkeld mede door personeelstekorten bij bedrijven en de angst dat men er veel tijd aan kwijt is.

### **Eerst de basisvaardigheden**

Deze school heeft ervoor gekozen om leerlingen eerst de relevante basisvaardigheden en -kennis aan te leren, voordat praktijkopdrachten en bezoeken aan werkgevers aan de orde zijn. Reden hierachter kan zijn dat bij (een deel van de) leerlingen de elementaire basisvaardigheden ontbreken, die door de betrokken leraren als absoluut noodzakelijk worden gezien om aan een praktijkopdracht te kunnen beginnen.

. De school wil leerlingen niet onvoorbereid met een werkgever confronteren en ook andersom willen ze dat werkgevers niet met ongeschoolde leerlingen hoeven te werken. Op die manier kan er mogelijk ook – wederzijds – meer rendement uit een praktijkopdracht gehaald worden. Daarom trekt de school een langere periode uit voor de vorming van basisvaardigheden.

Deze school voert de pilot uit in HRB, waar de leerlingen in het 3<sup>e</sup> leerjaar eerst driekwart van het studiejaar intern besteden aan de oefening van basisvaardigheden in de keuken. Leerlingen staan in deze periode voornamelijk in de goed geoutilleerde keuken van de school en werken onder begeleiding van praktijkdocenten en begeleiders aan allerlei snij-, kook- en baktechnieken en aan hun productenkennis. Dit kan in deze periode ook mede in de vorm van korte kookopdrachten (zoals: ontwikkel een nieuwe soep) worden gegoten, maar er ligt geen opdracht of

behoefte van een werkgever aan ten grondslag. De leerlingen werken in deze praktijkperiode samen met andere leerlingen en leren om hun werk te organiseren en te plannen, maar het aanleren van generieke vaardigheden staat niet voorop. In het laatste kwart van het 3<sup>e</sup> leerjaar volgt vervolgens een grotere, *interne* groepsopdracht die aansluit op de aangeleerde basiskennis, namelijk het samen organiseren en uitvoeren van een foodmarkt (in 8-10 weken). In het 4<sup>e</sup> leerjaar volgen (in de planning, ten tijde van het interview nog niet uitgevoerd) meerdere kleinere opdrachten voor externe opdrachtgevers, waarbij opnieuw de geleerde basisvaardigheden en -kennis nodig zijn. Die opdrachten in jaar 4 kunnen ook door kleine groepjes leerlingen of duo's of eenlingen worden uitgevoerd, in tegenstelling tot de groepsopdracht in jaar 3. In jaar 4 kunnen leerlingen hierdoor zelf kiezen voor een opdracht of zelf een opdracht organiseren.

Doordat het accent sterk ligt op basisvaardigheden, is de LOB bij deze school niet direct verbonden met het PGP; LOB is een aparte lijn en is mede geïntegreerd in de reguliere vakken door middel van oriënterende opdrachten.

Als redenen voor deze aanpak geven betrokkenen binnen de school meerdere redenen op. Ten eerste de verwachtingen bij leerlingen; zij kiezen voor een bepaald profiel en daaraan kleven binnen de school bij leerlingen ook verwachtingen over vaktechnische vaardigheden. De betrokken docenten horen ook enkel positieve geluiden vanuit de leerlingen, die vooral de praktische vaardigheden leuk vinden. Aandacht voor algemene vaardigheden en 'leren uit boeken' waarderen deze leerlingen in mindere mate. Daarnaast moet er volgens de betrokken leraren een bepaalde basiskennis aanwezig zijn voordat men aan de slag kan met opdrachten voor werkveld; dat zou ook de verwachting zijn vanuit opdrachtgevers. De docenten merken dat bedrijven niet altijd zitten te wachten op een grote groep leerlingen die bovendien nog goed begeleid moeten worden. Mede daarom acht de school het nodig dat leerlingen eerst basiskennis opdoen, zodat ze bij externe opdrachten daarna vrijer gelaten kunnen worden in kleine, meer zelfstandig opererende groepjes of duo's. Voordeel van de praktische insteek is volgens de betrokkenen voorts dat in het MBO voor leerlingen een *versnelling* mogelijk is. Recentelijk heeft deze school een convenant met het MBO getekend voor een *doorlopende leerlijn* VMBO-MBO. Basis- en kaderleerlingen in het profiel HBR kunnen hierdoor in het MBO een deel van het curriculum overslaan wanneer ze aan bepaalde voorwaarden voldoen. Voor de gtl-leerlingen, ook in de pilot HBR, moet hierover nog nader worden afgestemd, maar de verwachting is dat ook voor hen een versnelling in het MBO mogelijk is. De school is nog aan het bekijken welke aanpassingen in het PGP eventueel nodig zijn, zodat ook deze leerlingen aan de voorwaarden voor een versnelling voldoen.

## 3 Resultaten vragenlijstonderzoek projectleiders pgp's

### 3.1 Inleiding

In het voorjaar van 2022 en in het voorjaar van 2023 is een digitaal vragenlijstonderzoek uitgezet bij alle projectleiders van pilots met een pgp. De vragenlijst die in 2023 is uitgezet is op hoofdlijnen dezelfde als de vragenlijst van 2022. Enkele vragen die in 2022 afdoende zijn beantwoord, zijn in 2023 geschrapt en er zijn in 2023 ook enkele vragen aangevuld of toegevoegd. In het navolgende worden de resultaten van de beide bevragingen tezamen gepresenteerd.

Tevens is in dit hoofdstuk een kort verslag opgenomen van een bevraging van 59 project- en schoolleiders die aanwezig waren op een landelijke pgp-dag op 31 mei 2023 te Utrecht.

Met projectleiders bedoelen we in dit hoofdstuk degenen die binnen de school verantwoordelijk zijn voor de *praktische* ontwikkeling, invoering en uitvoering van het pgp. Vaak is dat een vakdocent binnen het domein van het pgp. Een schoolleider is in dit hoofdstuk een persoon met een integrale verantwoordelijkheid voor een afdeling (vmbo) of school.

### 3.2 Respons

De respons op de vragenlijst in 2022 was 92 (op een totaal van 136 pilots), in 2023 is dit gedaald naar 41. De oorzaak van de lagere respons is niet helder; mogelijk speelt mee dat het toekomstperspectief van de pgp's in 2023 is veranderd, met onder meer de beleidsbrief van de minister van OCW van 11 mei 2023. Mogelijk is hierdoor de bereidheid bij scholen om aan de monitoring van de pgp's mee te werken ook veranderd.

De verdeling van de respons over het land en over schooltypes is hieronder weergegeven. De verdeling van de respons over de pilots komen in 2022 en 2023 redelijk overeen. De lagere respons in 2023 maakt de resultaten van de beide bevragingen wel minder goed vergelijkbaar. Niettemin maken we hierna wel vergelijkingen tussen de resultaten van 2022 en van 2023; conclusies daaruit trekken dient met de nodige voorzichtigheid te gebeuren.

Tabel 3.1. Responskenmerken

|                        |                         | Jaar van deelname |      |
|------------------------|-------------------------|-------------------|------|
|                        |                         | 2022              | 2023 |
| landsdeel              | Meerdere/niet duidelijk | 4                 | 3    |
|                        | Noord-Nederland         | 11                | 4    |
|                        | Oost-Nederland          | 18                | 10   |
|                        | West-Nederland          | 35                | 13   |
|                        | Zuid-Nederland          | 24                | 11   |
| schoolindeling_niveaus | Brugklas                | 2                 | 0    |
|                        | Vmbo basis kader        | 4                 | 2    |
|                        | Vmbo theoretisch        | 37                | 13   |
|                        | Breed vmbo              | 45                | 23   |

De meest voorkomende pilots bij de respondenten betreffen een pgp voor Technologie & Toepassing (circa een derde deel) gevolgd door pgp's voor de profielen D&P, E&O en Z&W (elk bij 17-21% van de respondenten). Deze verhoudingen in de respons komen aardig overeen met de verhoudingen binnen de totale groep van pilot-scholen.

Tabel 3.2. Deelname aan gesubsidieerde pilots

|                                    | Jaar van deelname |      |
|------------------------------------|-------------------|------|
|                                    | 2022              | 2023 |
|                                    | % ja              | % ja |
| Dienstverlening en producten       | 21%               | 20%  |
| Economie en ondernemen             | 17%               | 20%  |
| Zorg en Welzijn                    | 17%               | 17%  |
| Groen                              | 3%                | 5%   |
| Horeca, bakkerij en recreatie      | 2%                | 7%   |
| Media, vormgeving en ICT           | 2%                | 2%   |
| Informatietechnologie              | 14%               | 12%  |
| Technologie en toepassing          | 37%               | 32%  |
| Mobiliteit en transport            | 3%                | 5%   |
| Produceren, installeren en energie | 2%                | 2%   |
| Bouwen, wonen en interieur         | 4%                | 7%   |
| Maritiem en techniek               | 0%                | 0%   |
| Techniek en innovatief vakmanschap | 1%                | 2%   |

## Eerdere ervaring met praktijkgerichte programma's

Uit de bevraging 2022 blijkt dat circa 60 procent van de pilot-scholen voorafgaand aan de pilots al ervaring had met praktijkgerichte programma's, buiten de reguliere vmbo-profielen. Dat kan betrekking hebben op verschillende activiteiten, zoals een deelname van de school aan het programma Jonge Mavo Ondernemers of aan het Bèta Challenge Programma of om eerdere ervaring met het programma T&T dat voor de pilots al bestond. De vraag naar de eerdere ervaring met praktijkgerichte programma's is in 2022 niet opnieuw gesteld, omdat dit een historisch gegeven is dat in 2023 niet meer kan veranderen.

## Ervaren problemen bij de organisatie van het pgp

In 2022 en in 2023 is gevraagd naar de ervaren problemen, zoals ruimtegebrek of roosterproblemen, rondom de organisatie van het pgp. Problemen rondom financiën en bekostiging zijn hieruit gehouden en zijn apart bevroegd (zie verderop). Bij de resultaten vallen enkele zaken op:

- Voor alle voorgelegde problemen geldt dat slechts een (meestal kleine) minderheid dit een groot probleem vindt. Het vaakst betreft dit personeelstekorten en tijdgebrek, die echter ook maar bij maximaal 1 op de 5 respondenten tot veel problemen leiden. Uitzondering is de integratie van het pgp met avo-vakken, wat in 2022 en in 2023 bij circa 30 procent van de pilots veel problemen geeft. Deze integratie is echter te zien als een 'next step' in de ontwikkeling van een pgp, waarbij het in zekere zin logisch is dat dit nu scholen voor uitdagingen stelt. Dit wordt ondersteund door de resultaten uit de interviews: de integratie van avo-vakken met het pgp wordt vaak gezien als een aantrekkelijk of interessant perspectief. Door bijvoorbeeld leerdoelen voor Nederlands (zoals begrijpend lezen, samenvatten en verslaglegging) te integreren in het pgp kan er meer ruimte ontstaan voor het pgp en kan er doelmatigheidswinst zijn. Dat vergt wel een goede samenwerking tussen avo-docenten en de vakdocenten voor het pgp. In de huidige fase focussen de projectleiders vooral op een goede uitvoering van het pgp en is integratie met andere vakken zoals gezegd vaak iets voor een volgende periode. De gemelde problemen met de integratie met avo-vakken kunnen daarnaast samenhangen met de geringe betrokkenheid bij het pgp vanuit de avo-vakken die een deel van de projectleiders benoemt in de enquête (zie verderop).
- Wel vrij vaak, bij eigenlijk alle voorgelegde problemen, noemen respondenten dat er 'enigszins problemen' zijn; ruwweg een kwart tot (soms) de helft van de respondenten meldt dit bij een voorgelegd probleem.
- Positief is dat bij veel voorgelegde probleempunten de meerderheid van de respondenten antwoordt dat er 'geen problemen' zijn.
- Enigszins opvallend is dat problemen in 2023 meestal nauwelijks anders worden ervaren dan in 2022. Dat is enerzijds als positief te zien: ervaren problemen waren vaak al beperkt en dat is zo gebleven. Anderzijds is te concluderen dat de wel ervaren problemen blijkbaar niet zijn verminderd of zijn opgelost.
- Het probleem 'tijdgebrek' is in 2023 in vergelijking tot 2022 wel wat toegenomen in zwaarte. Dat kan mogelijk wijzen op veranderende prioriteiten; na de invoeringsfase waarin de focus lag op het pgp kunnen andere zaken weer meer aandacht zijn gaan vragen, waardoor de tijd en ruimte voor het pgp kunnen zijn verminderd. Het kan echter ook zijn dat er juist het besef is dat als de school het pgp goed wil invoeren, dat er dan meer tijd nodig is. In de interviews in de nog komende interviewrondes is daarom (oplopend) tijdgebrek een belangrijk thema om op door te vragen.

Tezamen duiden de onderstaande resultaten niet op grote in- of uitvoeringsperikelen bij de pgp's.

Tabel 3.3. Ervaren problemen bij de organisatie van het pgp naar aard van het probleem

|                                                                | Jaar van deelname |           |      |             |           |      |
|----------------------------------------------------------------|-------------------|-----------|------|-------------|-----------|------|
|                                                                | 2022 (N=92)       |           |      | 2023 (N=41) |           |      |
|                                                                | Niet              | Enigszins | Veel | Niet        | Enigszins | Veel |
| Personeelstekorten                                             | 51%               | 40%       | 9%   | 51%         | 41%       | 7%   |
| Tijdsgebrek                                                    | 34%               | 53%       | 13%  | 34%         | 46%       | 20%  |
| Tekortschietende competenties bij betrokken leraren            | 60%               | 38%       | 2%   | 63%         | 37%       | 0%   |
| De uitwerking van de toetsing van praktische vaardigheden      | 50%               | 47%       | 3%   | 54%         | 44%       | 2%   |
| Ruimtegebrek, geen geschikt praktijklokaal                     | 59%               | 33%       | 9%   | 61%         | 29%       | 10%  |
| Vinden/maken van voldoende praktijk-opdrachten                 | 57%               | 35%       | 9%   | 51%         | 44%       | 5%   |
| Tekort materialen                                              | 76%               | 22%       | 2%   | 80%         | 17%       | 2%   |
| Inroostering van het pgp                                       | 67%               | 27%       | 5%   | 63%         | 34%       | 2%   |
| Verbinding van het pgp met LOB                                 | 58%               | 40%       | 2%   | 63%         | 34%       | 2%   |
| De balans tussen generieke vaardigheden en beroepsvaardigheden | 47%               | 49%       | 4%   | 56%         | 41%       | 2%   |
| De integratie van het pgp met avo-vakken                       | 18%               | 53%       | 28%  | 15%         | 54%       | 32%  |
| Andere problemen                                               | 70%               | 23%       | 8%   | 90%         | 5%        | 5%   |

### Betrokkenheid van collega's bij het pgp

Het pgp kan als een relatief losse ontwikkeling of vak binnen de school worden ervaren, maar ook als een voor alle collega's binnen de school (op termijn) belangrijke ontwikkeling. In 2022 is daarom aan de projectleiders gevraagd naar het belang van de betrokkenheid van diverse groepen collega's binnen de school. Daaruit blijkt dat veruit de meeste projectleiders een betrokkenheid van alle voorgelegde groepen collega's (zeer) nodig vinden. Het minst sterk (maar toch nog meestal als nodig gezien) geldt dat voor de collega avo-docenten. Dat hangt vermoedelijk samen met de hiervoor al gememoreerde situatie dat de integratie van het pgp met avo-vakken vaak nog een ambitie voor de toekomst is, waarop nu nog niet binnen elke school wordt ingezet. Ook het belang van de betrokkenheid van het schoolbestuur wordt relatief vaak neutraal beoordeeld.

Tabel 3.4. Belang van betrokkenheid van collega's bij het pgp

|                                                 | Jaar van deelname |         |          |       |            |
|-------------------------------------------------|-------------------|---------|----------|-------|------------|
|                                                 | 2022              |         |          |       |            |
|                                                 | geheel onnodig    | onnodig | neutraal | nodig | zeer nodig |
| Alle vakdocenten binnen het domein van het pgp  | 0%                | 1%      | 8%       | 38%   | 53%        |
| Docenten van avo-vakken                         | 0%                | 7%      | 28%      | 59%   | 7%         |
| Betrokkenen bij LOB: mentoren, decanen, anderen | 0%                | 0%      | 4%       | 53%   | 42%        |
| Schoolleiding                                   | 0%                | 0%      | 1%       | 51%   | 48%        |
| Schoolbestuur                                   | 0%                | 7%      | 27%      | 53%   | 13%        |

In 2022 en in 2023 is gevraagd naar de tevredenheid bij projectleiders over de betrokkenheid van diverse groepen collega's binnen de school. Daaruit blijkt samengevat het volgende:

- Ontevredenheid over de betrokkenheid van collega's bij het pgp is schaars. Duidelijk het vaakst (bij bijna een kwart) is er ontevredenheid over de betrokkenheid van avo-docenten.
- Bijna steeds tevreden zijn de projectleiders over de betrokkenheid van de vakdocenten binnen het pgp-domein en dat geldt – in iets mindere mate – ook voor de betrokkenheid van de schoolleiding. In 2023 lijkt bovendien de tevredenheid over de betrokkenheid van de vakdocenten binnen het pgp-domein en van de schoolleiders nog wat te zijn gegroeid.

Tabel 3.5. Tevredenheid over de betrokkenheid van collega's bij de pilot, 2022 en 2023

|                                                 | Jaar van deelname |            |          |          |               |                 |            |          |          |               |
|-------------------------------------------------|-------------------|------------|----------|----------|---------------|-----------------|------------|----------|----------|---------------|
|                                                 | 2022              |            |          |          |               | 2023            |            |          |          |               |
|                                                 | zeer ontevreden   | ontevreden | neutraal | tevreden | zeer tevreden | zeer ontevreden | ontevreden | neutraal | tevreden | zeer tevreden |
| Alle vakdocenten binnen het pgp-domein          | 0%                | 4%         | 10%      | 38%      | 48%           | 0%              | 0%         | 0%       | 56%      | 44%           |
| Docenten van avo-vakken                         | 1%                | 22%        | 58%      | 18%      | 1%            | 2%              | 27%        | 51%      | 17%      | 2%            |
| Betrokkenen bij LOB: mentoren, decanen, anderen | 0%                | 7%         | 36%      | 49%      | 9%            | 0%              | 10%        | 37%      | 44%      | 10%           |
| Schoolleiding                                   | 0%                | 3%         | 17%      | 54%      | 25%           | 0%              | 5%         | 10%      | 54%      | 32%           |
| Schoolbestuur                                   | 2%                | 7%         | 51%      | 33%      | 8%            | 0%              | 7%         | 32%      | 41%      | 20%           |

## Samenwerking en betrokkenheid externe partners

In 2022 is gevraagd naar het belang van de betrokkenheid bij het pgp van verschillende type externe partners. Niet verrassend is dat de betrokkenheid van regionale werkgevers bijna steeds (zeer) nodig wordt gevonden door projectleiders. Ook de betrokkenheid van het mbo wordt meestal (zeer) nodig gevonden. Ten aanzien van andere vmbo-scholen en de havo geldt dat ook nog de meerderheid van de respondenten een betrokkenheid (zeer) nodig vindt, maar voor mbo

en havo geldt ook dat het aandeel dat neutraal is over het belang van betrokkenheid, vrij groot is (circa een derde deel).

Tabel 3.6. Belang van betrokkenheid externe partners

|                      | Jaar van deelname |         |          |       |            |
|----------------------|-------------------|---------|----------|-------|------------|
|                      | 2022              |         |          |       |            |
|                      | geheel onnodig    | onnodig | neutraal | nodig | zeer nodig |
| Regionale werkgevers | 0%                | 0%      | 3%       | 42%   | 54%        |
| Andere vmbo-scholen  | 1%                | 3%      | 27%      | 57%   | 12%        |
| Mbo                  | 0%                | 0%      | 7%       | 52%   | 41%        |
| Havo                 | 0%                | 10%     | 32%      | 41%   | 17%        |

Vervolgens is in 2022 en in 2023 gevraagd naar de mate van samenwerking met die externe partners. Daaruit blijkt het volgende:

- Voor geen enkel type externe partner geldt dat de meerderheid van de scholen er (zeer) veel mee samenwerkt. Het vaakst wordt (zeer) veel samengewerkt met werkgevers en het mbo (bijna de helft).
- Enigszins opvallend is hierbij dat de intensiteit van de samenwerking met werkgevers van 2022 naar 2023 niet zichtbaar is verbeterd en dat de samenwerking met het mbo maar licht aan intensiteit lijkt te hebben gewonnen. In interviews met projectleiders en anderen wordt doorgaans de ambitie uitgesproken om de samenwerking met werkgevers en met het mbo uit te bouwen. Dat is in de resultaten dus nog niet goed zichtbaar.
- De samenwerking met andere vmbo-scholen is vaak hooguit redelijk, maar het aandeel scholen dat (zeer) veel met andere vmbo-scholen samenwerkt lijkt wel te zijn gestegen, van circa een op zes scholen in 2022 naar circa een kwart van de scholen in 2023. Dat spoort met de opbrengsten uit de interviews op scholen waarin vaker wordt gemeld dat scholen bij elkaar op bezoek gaan en kennis en ervaringen uitwisselen over het pgp.
- De samenwerking met de havo is meestal hooguit redelijk (ruim 60% geeft aan niet of weinig met de havo samen te werken) en dat is in 2023 niet anders; eerder lijkt de samenwerking met de havo over het pgp wat te zijn verminderd.

Tabel 3.7. Mate van samenwerking met externe partners in het pgp, 2022 en 2023

|                      | Jaar van deelname |        |          |      |           |      |        |          |      |           |
|----------------------|-------------------|--------|----------|------|-----------|------|--------|----------|------|-----------|
|                      | 2022              |        |          |      |           | 2023 |        |          |      |           |
|                      | niet              | weinig | redelijk | veel | zeer veel | niet | weinig | redelijk | veel | zeer veel |
| Regionale werkgevers | 0%                | 12%    | 40%      | 38%  | 10%       | 2%   | 7%     | 41%      | 39%  | 10%       |
| Andere vmbo-scholen  | 9%                | 29%    | 46%      | 15%  | 1%        | 10%  | 27%    | 37%      | 24%  | 2%        |
| Mbo                  | 3%                | 25%    | 30%      | 32%  | 10%       | 5%   | 20%    | 29%      | 39%  | 7%        |
| Havo                 | 30%               | 32%    | 30%      | 7%   | 1%        | 34%  | 32%    | 32%      | 0%   | 2%        |

Vervolgens is gevraagd om de samenwerking met externe partners te beoordelen. Als er helemaal geen samenwerking was, kon een respondent hierbij 'nvt' aanvinken. Dat geldt het vaakst (bijna een kwart van de respondenten in 2022) voor de samenwerking met de havo. Verder blijkt dat respondenten zelden negatief zijn over de samenwerking met externen. Het vaakst negatief (bijna 10%) zijn projectleiders in 2022 over de samenwerking met mbo en havo. Ten aanzien van de havo is dat aandeel in 2023 wat gestegen naar een op de zes respondenten. Over de (belangrijke) samenwerking met werkgevers zijn de meeste respondenten (ruim 80% in 2022) positief of heel positief, maar dat aandeel lijkt in 2023 wel wat te zijn gedaald.

Tabel 3.8. Beoordeling van de samenwerking met externe organisaties in de pilot

|                      | Jaar van deelname |               |      |          |          |           |        |               |      |          |          |           |
|----------------------|-------------------|---------------|------|----------|----------|-----------|--------|---------------|------|----------|----------|-----------|
|                      | 2022              |               |      |          |          |           | 2023   |               |      |          |          |           |
|                      | n.v.t.            | zeer negatief | neg. | Neutraal | Positief | heel pos. | n.v.t. | zeer negatief | neg. | Neutraal | positief | heel pos. |
| Regionale werkgevers | 1%                | 0%            | 3%   | 13%      | 65%      | 17%       | 5%     | 0%            | 0%   | 17%      | 66%      | 12%       |
| Andere vmbo-scholen  | 11%               | 0%            | 3%   | 39%      | 43%      | 3%        | 10%    | 0%            | 5%   | 46%      | 34%      | 5%        |
| Mbo                  | 2%                | 1%            | 8%   | 28%      | 43%      | 17%       | 0%     | 5%            | 5%   | 27%      | 54%      | 10%       |
| Havo                 | 24%               | 0%            | 9%   | 50%      | 15%      | 2%        | 29%    | 5%            | 12%  | 34%      | 17%      | 2%        |

#### Kennis en vaardigheden van bij het pgp betrokken leraren

Aan de projectleiders is in 2022 gevraagd om bij leraren verschillende type vaardigheden te beoordelen die nodig zijn voor een goede uitvoering van het pgp. Daaruit blijkt het volgende:

- Meestal worden de kennis en vaardigheden van leraren goed of zeer goed beoordeeld. Dat geldt het sterkste voor de vaardigheden om leerlingen te coachen en te begeleiden en om praktijkopdrachten te maken.
- Bij de meeste andere vaardigheden oordeelde in 2022 circa een kwart tot maximaal de helft van de respondenten neutraal of (heel) soms negatief. Bij deze vaardigheden is dus nog wel winst te boeken binnen scholen.
- Bij de vaardigheid om verschillende (avo-)vakken en leerdoelen in het pgp te integreren zijn respondenten het vaakst negatief (1 op 7). Zoals al eerder opgemerkt is dit ook te zien als een volgende ontwikkelstap in de pgp's.

Tabel 3.9. Beoordeling kennis en vaardigheden van leraren die ingezet worden in het pgp, 2022

|                                                              | zeer onvoldoende | onvoldoende | neutraal | goed | zeer goed | weet niet, geen mening |
|--------------------------------------------------------------|------------------|-------------|----------|------|-----------|------------------------|
| Begeleiden en coachen van leerlingen in praktijkleren        | 0%               | 3%          | 11%      | 55%  | 32%       | 0%                     |
| Praktijkopdrachten maken                                     | 0%               | 2%          | 7%       | 65%  | 26%       | 0%                     |
| Integreren van verschillende vakken en leerdoelen in het pgp | 0%               | 14%         | 37%      | 39%  | 8%        | 2%                     |
| Toetsen van de praktische vaardigheden                       | 0%               | 2%          | 22%      | 58%  | 17%       | 2%                     |
| Contact en samenwerking met werkgevers                       | 0%               | 7%          | 16%      | 53%  | 23%       | 1%                     |

### *Kosten van invoering en duurzame uitvoering van het pgp*

In 2022 en in 2023 zijn vragen gesteld over de kosten die met het pgp gepaard gaan. Ten eerste is gevraagd of de subsidie die pilot-scholen ontvangen voor de ontwikkeling en invoering van het pgp, toereikend is om alle invoeringskosten te dekken. Uit de resultaten blijkt dat de meeste respondenten daar positief op antwoorden. Het aandeel respondenten dat de subsidie toereikend vindt, is bovendien gegroeid van circa 60 procent in 2022 tot bijna 80 procent in 2023. Een kleine minderheid (18,5% in 2022, 12,5% in 2023) vindt de subsidie niet toereikend en de rest kan daar geen inschatting van maken.

De invoeringssubsidie lijkt dus meestal toereikend te zijn. Over de structurele uitvoeringskosten van een pgp hebben de meeste respondenten echter een andere mening, dat wil zeggen dat zij meestal verwachten dat de structurele kosten voor de school vanwege het pgp zullen toenemen. Ook blijkt uit de resultaten dat de respondenten in 2023 vaker dan in 2022 verwachten dat uitvoering van een pgp tot duurzaam hogere kosten voor de school leidt. In 2022 verwachtte nog 1 op de 7 respondenten dat een pgp niet tot structureel hogere kosten gaat leiden; in 2023 verwacht vrijwel geen enkele respondent dat nog. Het aandeel respondenten dat wel hogere kosten voor de school verwacht, steeg daarbij van ruim de helft in 2022 tot ruim driekwart in 2023. Een deel van de respondenten kan de structurele kosten nog niet goed beoordelen.

Bij de vraag naar de omvang van de structurele kostenverhogingen, blijkt dat de respondenten meestal niet denken aan kleine kostenverhogingen vanwege het pgp. Veruit de meeste respondenten verwachten redelijke tot grote kostenverhogingen, waarbij het aandeel dat grote kostenverhogingen verwacht, is gestegen van circa 30 procent in 2020 tot circa de helft in 2023.

Voorts is gevraagd om aan te geven waar die structurele kostenverhogingen met name in zitten. Uit de antwoorden blijkt dat dit vaak (door 50 – 80% van de respondenten genoemd) gaat om extra uren voor docenten, om hogere kosten voor materialen, om kosten voor interne coördinatoren en voor overleg en om kosten voor afstemming en overleg met externe partijen zoals werkgevers.

De mogelijk structureel hogere kosten van het pgp vormen voor de toekomst van praktijkgericht leren uiteraard een zeer belangrijke factor. In de nog komende monitoring zullen we daarom aan dit aspect extra aandacht geven, om meer duidelijkheid te scheppen waarom en waarvoor er extra uren en kosten nodig zijn om een pgp duurzaam uit te voeren.

### *Verschil in kostenverwachtingen tussen technische en niet-technische programma's*

In de analyse is nader gekeken naar het verschillen tussen technische pgp's, niet technische pgp's en het pgp voor D&P dat vanwege de breedte er tussenin zit. Vooraf was er de verwachting dat praktijkgericht leren vooral voor de technische programma's tot duurzaam hogere kosten zou kunnen leiden. Echter, dat blijkt niet uit de resultaten. De drie groepen pgp's (technisch, niet-technisch en D&P) verwachten ongeveer net zo vaak dat er vanwege het pgp duurzaam hogere kosten ontstaan en bij de niet-technische programma's wordt juist wat vaker dan bij de technische programma's verwacht dat er (zeer) hoge kostenstijgingen zullen zijn. Wel zijn er verschillen bij de verwachte kostenstructuur. Bij de niet-technische pgp's gaat het vaker dan bij de technische pgp's om extra personele kosten vanwege de gewenste extra begeleiding van leerlingen en dergelijke. Bij de technische pgp's gaat het vaker dan bij de andere pilots om extra kosten vanwege materialen en lokalen.

### Opbrengsten van het pgp voor leerlingen

Een volgend vragenblok betrof de (verwachte) opbrengsten van het pgp voor leerlingen. Uit de resultaten blijkt dat er meestal een (zeer) positief beeld is van de verwachte opbrengsten voor leerlingen. Bovendien lijkt dat beeld nog iets positiever te zijn geworden in 2023. De positieve verwachtingen betreffen vooral het effect op de motivatie van leerlingen, het effect op de generieke vaardigheden van leerlingen, het effect op de aansluiting op het mbo, het effect op LOB en op de studiekeuze en het effect op de algemene onderwijsprestaties.

Waar er wel twijfels zijn over de opbrengsten, betreft dit het vaakst het effect op de beroepsvaardigheden (circa 35% is hierover hooguit neutraal) en met name het effect op de aansluiting op de havo (de grote meerderheid is hierover neutraal of negatief) en ook het effect op de kansengelijkheid voor alle leerlingen. Ruim de helft is over het verwachte effect op kansengelijkheid nog neutraal; 40% is positief. De impact op kansengelijkheid is een belangrijk maar complex punt. Daarachter kan bijvoorbeeld zitten dat respondenten verwachten dat, zonder aanvullende begeleiding, niet alle leerlingen in gelijke mate gebaat zijn bij meer open leerprocessen, waarin leerlingen zelf initiatieven moeten nemen. In een volgende ronde gesprekken over de pgp's is de impact op kansengelijkheid een belangrijk onderwerp om nader te bespreken.

Tabel 3.10. Verwachte bijdrage van pgp aan houding en vaardigheden van leerlingen, 2022 en 2023

|                                  | Jaar van deelname |          |                 |                 |          |                 |
|----------------------------------|-------------------|----------|-----------------|-----------------|----------|-----------------|
|                                  | 2022              |          |                 | 2023            |          |                 |
|                                  | (zeer) Negatief   | Neutraal | (zeer) Positief | (zeer) Negatief | Neutraal | (zeer) Positief |
| Onderwijsprestaties algemeen     | 0%                | 21%      | 79%             | 0%              | 20%      | 80%             |
| Motivatie bij leerlingen         | 0%                | 10%      | 90%             | 0%              | 0%       | 100%            |
| LOB en studiekeuze               | 0%                | 8%       | 92%             | 0%              | 8%       | 93%             |
| Generieke vaardigheden           | 0%                | 16%      | 84%             | 0%              | 8%       | 93%             |
| Beroepsvaardigheden              | 4%                | 30%      | 66%             | 3%              | 30%      | 68%             |
| Aansluiting op mbo               | 2%                | 11%      | 87%             | 0%              | 23%      | 78%             |
| Aansluiting op havo              | 20%               | 51%      | 29%             | 23%             | 55%      | 23%             |
| Kansengelijkheid alle leerlingen | 1%                | 56%      | 43%             | 3%              | 58%      | 40%             |

Vervolgens is zowel in 2022 als in 2023 gevraagd wat het pgp op dat moment reeds aan impact had op de leerlingen. De resultaten maken zichtbaar dat de verwachte opbrengsten voor de leerlingen er in 2022 al voor een belangrijk deel concreet uitkomen, en dat dit in 2023 nog wat vaker het geval is. Met name bij de impact op motivatie, op LOB en studiekeuze en op de generieke vaardigheden is het beeld al in 2022 positief (circa twee derde deel ziet al een (zeer) positief effect) en wordt dat beeld in 2023 nog positiever; dan beoordeelt ruim 80 tot ruim 90 procent van de respondenten de concrete impact als (zeer) positief.

### Visie op de toekomst van het pgp

Ten slotte zijn enkele vragen en stellingen voorgelegd over de aard en de toekomst van het pgp. Uit de antwoorden blijken vrij grote verschillen tussen de visies binnen scholen op het pgp. Zo is in 2022 de helft van de respondenten het ermee eens dat het pgp meer nadruk moet leggen op praktische beroepsvaardigheden, maar is anderzijds bijna een kwart het daarmee (zeer) oneens. In 2023 zakt het aandeel dat het eens is met deze stelling en komen de groepen eens en oneens dichter bij elkaar te liggen (47,5% versus 27,5%). De resultaten bij een tweede stelling laten zien dat de meeste respondenten geen voorkeur hebben voor één algemeen pgp dat op maat van alle leerlingen te maken is, maar anderzijds zou ruim een kwart daar juist wel voorstander van zijn. Bij de stelling over twee routes in een pgp (beroepsgericht en oriënterend) staken de stemmen het sterkst; de groepen die het hiermee eens en oneens zijn, verschillen niet zo veel qua grootte.

Tabel 3.11. Mate van instemming met stellingen over de aard van het pgp

|                                                                                                                                                                                            | Jaar van deelname |            |               |      |              |                |        |               |      |              |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------|------------|---------------|------|--------------|----------------|--------|---------------|------|--------------|
|                                                                                                                                                                                            | 2022              |            |               |      |              | 2023           |        |               |      |              |
|                                                                                                                                                                                            | zeer on<br>eens   | On<br>eens | neu-<br>traal | eens | zeer<br>eens | zeer<br>oneens | oneens | neu-<br>traal | eens | zeer<br>eens |
| De pgp's moeten meer nadruk leggen op beroepsvaardigheden                                                                                                                                  | 6%                | 19%        | 26%           | 42%  | 8%           | 5%             | 23%    | 35%           | 33%  | 5%           |
| Eén algemeen pgp dat op maat van leerlingen is te maken, volstaat                                                                                                                          | 20%               | 38%        | 13%           | 22%  | 7%           | 30%            | 28%    | 15%           | 28%  | 0%           |
| Er is in het pgp onderscheid nodig tussen een beroepsgerichte route die voorsorteert op een duidelijke mbo-keuze en een generieke route met accent op oriëntatie en generieke vaardigheden | 4%                | 29%        | 22%           | 33%  | 11%          | 8%             | 38%    | 25%           | 30%  | 0%           |

Extra perspectief op deze resultaten geven de antwoorden op de vraag naar het aantal pgp's dat een school op termijn zou wensen. Enigszins opvallend bij de resultaten is dat in 2023 het aandeel respondenten dat dit nog weet, is gegroeid ten opzichte van 2022. Bij de overige respondenten wil circa een kwart het bij één pgp houden. Deze groep zal vermoedelijk sterk overlappen met de groep die een voorkeur heeft voor één pgp dat op maat van alle leerlingen is te maken. Minstens twee of drie pgp's worden (bijna) net zo vaak genoemd als de voorkeur voor één pgp. Daarentegen wil maar 1 op de 10 respondenten op termijn minstens vier pgp's aanbieden. Dit indiceert tezamen dat een kwart van de scholen het mogelijk bij één pgp houdt en dat de overige scholen meestal op twee of drie pgp's mikken.

Tabel 3.12. Aantal op termijn gewenste pgp's op de school

|                   | Jaar van deelname |      |
|-------------------|-------------------|------|
|                   | 2022              | 2023 |
| Weten we nog niet | 16%               | 23%  |
| Eén               | 22%               | 28%  |
| Minstens twee     | 32%               | 25%  |
| Minstens drie     | 20%               | 15%  |
| Vier of meer      | 10%               | 10%  |

### Interactieve bijeenkomst met schoolleiders, mei 2023

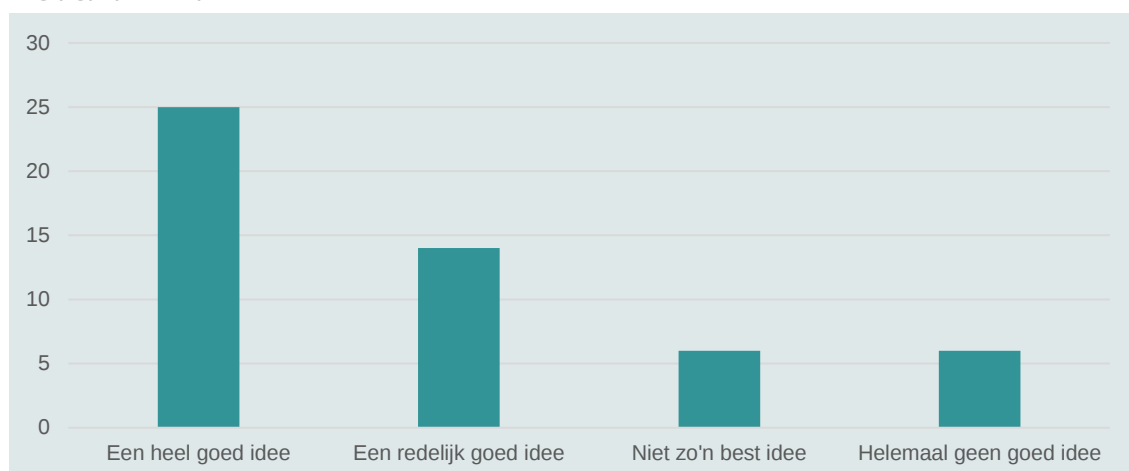
Op een landelijke dag voor de pilots, op 31 mei 2023, had het onderzoeksteam aanvullend de mogelijkheid om in een deelsessie met 59 schoolleiders de actuele visies op het pgp te bespreken. De actualiteit werd op dat moment vooral bepaald door de Kamerbrief praktijkgerichte programma's van 11 mei 2023. De bijeenkomst startte met een presentatie door de onderzoekers, waarna met behulp van een online tool (Mentimeter) de deelnemers konden reageren op enkele stellingen.

Ten eerste zijn de reacties op de Kamerbrief over het pgp van mei 2023 gepeild. De kern van de kamerbrief is dat het pgp vooralsnog niet verplicht wordt voor alle scholen en leerlingen en dat de roosterruimte voor het pgp in de gemengde en in de theoretische leerweg verschilt. Het overgrote deel van de schoolleiders gaf aan ook na de Kamerbrief door te gaan met het pgp, waarbij de helft aangaf onverminderd enthousiast te zijn. Ook waardeerden de aanwezigen het positief dat er door de brief nu meer duidelijkheid is ontstaan over de toekomst van het pgp. De enkele deelnemers die aangaven het pgp te willen aanpassen of te stoppen, gaven aan dit al besloten te hebben onafhankelijk van de Kamerbrief. De extra personeelskosten om het pgp in stand te houden zijn volgens de aanwezigen die het pgp willen aanpassen of (heel soms) geheel willen stoppen, een belangrijke overweging. Per saldo lijkt de Kamerbrief vooralsnog de positieve houding ten opzichte van het pgp niet wezenlijk te hebben beïnvloed.

Ten tweede is aan de aanwezige schoolleiders gevraagd wat zij er van vinden dat het pgp vanaf 2024-2015 vrijwillig kan worden aangeboden waarbij het een avo-vak kan vervangen. Hierover waren de meningen verdeeld. Ongeveer de helft vindt een avo-vak inwisselen voor een pgp een goed idee, de andere helft niet. Een voorstander lichtte toe dat door een avo-vak in te ruilen voor een pgp, het pgp de ruimte kan krijgen in het curriculum dat het nodig heeft. Andere aanwezigen gaven aan zorgen te hebben over de aansluiting op de havo; hoe halen leerlingen de gemiste avo-vakken in, nu er nog geen aansluitend pgp in de havo is?

Vervolgens is gevraagd wat de schoolleiders er van zouden vinden als het pgp op termijn toch een verplicht onderdeel zou worden van vmbo-gl/tl. Bijna de helft van de aanwezigen vond dit een heel goed idee en nog eens bijna een kwart vond het een redelijk goed idee. Een minderheid vond het (helemaal) geen goed idee.

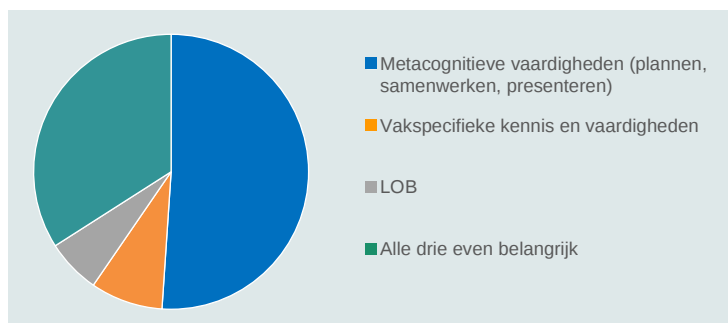
*Figuur 3.1. Reacties op stelling 'PGP moet op termijn verplicht onderdeel zijn', peiling landelijke dag pgp (N = 59)*



Enkele voorstanders lichtten hierbij toe dat het pgg volgens hen van zodanig toegevoegde waarde is voor leerlingen dat alle leerlingen het pgg zouden moeten volgen. Zowel voor- als tegenstanders merkten op dat de organiseerbaarheid van een verplicht pgg voor alle leerlingen wel een aandachtspunt is, waarbij vooral de structurele uitvoeringskosten een aandachtspunt zijn. Opgemerkt is hierbij dat praktijkopdrachten extra begeleiding van leerlingen kunnen vergen, in verband met de aard en de mogelijke risico's van sommige opdrachten, zoals bij het werken met technische apparatuur. En dat kost geld. Ook zijn zorgen geuit over de haalbaarheid van de samenwerking met bedrijven; komt er niet teveel op bedrijven af als alle scholen voor alle leerlingen in vmbo tl/gl contact moeten zoeken met bedrijven voor het pgg?

Hierna is aan de aanwezigen gevraagd welke drie componenten in het pgg centraal zouden moeten staan: (1) metacognitieve vaardigheden (zoals plannen, samenwerken en communiceren), (2) vakspecifieke kennis en vaardigheden of (3) LOB (oriëntatie op vervolgonderwijs en beroepen). Dat leverde een vrij duidelijke uitkomst op. Ongeveer de helft van de aanwezigen vond dat generieke vaardigheden centraal moeten staan in het pgg. Ongeveer een derde deel vond dat de drie componenten even belangrijk zijn. Een klein deel vond dat ofwel LOB ofwel vakspecifieke competenties centraal moeten staan. In dat kader merkten enkele aanwezigen op dat men het zou betreuren als de aandacht voor vakspecifieke kennis en vaardigheden die nu in vmbo-gl in de beroepsgerichte programma's mogelijk is, zou verminderen of verdwijnen en er vooral aandacht zou zijn voor LOB of metacognitie. Dat zouden die aanwezigen een verschraling vinden van vmbo-gl.

*Figuur 3.2. Resultaten vraag 'welk pgg-onderdeel moet centraal staan?', peiling landelijke dag pgg (N = 59)*



Vervolgens is aan alle aanwezigen gevraagd waarover zij de meeste zorgen hebben in relatie tot het pgg. Uit de antwoorden komt duidelijk naar voren dat er het vaakst zorgen zijn over de kosten en de betaalbaarheid van pgg's en daarmee verbonden over de haalbaarheid van het verzorgen van (meerdere) pgg's voor (alle) leerlingen. Daarnaast zijn er vaak zorgen over de beschikbaarheid van personeel en over de aansluiting op de havo.

Tot slot is gevraagd wat aanwezigen het meest positieve effect van het pgg vinden. Net als bij de vorige vraag konden de 59 respondenten hierbij in eigen bewoordingen een antwoord invoeren. Uit de 'wordcloud' die dit opleverde, is af te leiden dat de meest positieve effecten het vaakst worden gezien bij de ontwikkeling van leerlingen: de verbetering van praktijkgerichte vaardigheden c.q. generieke vaardigheden zoals samenwerken en communiceren.

### *Samenvatting en conclusies peiling school- en projectleiders*

In dit hoofdstuk is verslag gedaan van de bevraging van project- en schoolleiders over het pgp, in 2022 en 2023. Ten eerste is te concluderen dat de meeste respondenten weinig praktische problemen ervaren bij de invoering van het pgp. Dat lijkt hiermee relatief soepel te verlopen. Ook de kennis en vaardigheden van leraren om het pgp uit te voeren worden meestal als goed of zeer goed beoordeeld. Wel zijn er vaak zorgen over de structurele kostenstijgingen die als gevolg van het pgp verwacht worden. Vaak zijn die kostenstijgingen een gevolg van verwachte stijgende kosten voor personeel en voor materialen.

De betrokkenheid van collega's binnen de school bij het pgp wordt meestal positief beoordeeld. Bij de samenwerking met externe partners in het pgp blijkt dat scholen het vaakst (bijna de helft van de scholen) veel of heel veel samenwerken met werkgevers en het mbo. Maar wel geldt voor elk type partner ook dat minimaal de helft van de scholen er nog niet veel mee samenwerkt. Ook is er in 2023, ten opzichte van 2022, nog weinig vooruitgang te zien bij die intensiteit van de samenwerking met externe partners, ondanks dat in de interviews doorgaans wel de ambitie is uitgesproken om de samenwerking met partners, met name bedrijven en het mbo, uit te bouwen.

Positief is voorts dat de meeste respondenten (zeer) positieve verwachtingen hebben van de opbrengsten van het pgp voor leerlingen en dat zij die impact in de praktijk vaak ook al zien. Die positieve verwachtingen betreffen het sterkst het effect op de motivatie van leerlingen, het effect op de generieke vaardigheden van leerlingen, het effect op de aansluiting op het mbo, het effect op LOB en op de studiekeuze en het effect op de algemene onderwijsprestaties. Waar er wel twijfels zijn over de opbrengsten, betreft dit het vaakst het effect op de vakspecifieke vaardigheden (circa 35% is hierover hooguit neutraal), het effect op de aansluiting op de havo (de grote meerderheid is hierover neutraal of negatief) en het effect op de kansengelijkheid voor alle leerlingen (ruim de helft is over dit verwachte effect vooralsnog hooguit neutraal).

Over de toekomst van het pgp denken scholen behoorlijk verschillend. Ongeveer een kwart van de scholen wil het bij één pgp houden en eveneens een kwart heeft voorkeur voor een algemeen pgp dat op maat van verschillende leerlingen en beroepsvelden is te maken. Veel andere scholen hebben een voorkeur voor meerdere pgp's (meestal 2 of 3) die daarmee ook een eigen karakter kunnen hebben.

## 4 Vragenlijst leerlingen en docenten (SLO)

Als onderdeel van het monitoronderzoek naar de praktijkgerichte programma's (pgp's) heeft SLO onder docenten en leerlingen van deelnemende pilotscholen een enquête uitgezet.<sup>1</sup> Dit hoofdstuk geeft weer hoe huidige docenten en leerlingen tegen het pgp aankijken. We kijken naar een aantal indicatoren uit beide vragenlijsten over ervaringen rondom de uitvoering van de pgp's en de doelstellingen van de invoering van de pgp's.

### 4.1 Uitvoering van het pgp

#### Tevredenheid met het pgp

Zowel leerlingen als docenten zijn gemiddeld genomen tevreden over het pgp. Leerlingen waar- deren hun pgp over het algemeen met een zes. Het is niet zo dat alle leerlingen het pgp een zes geven. Er is een grote groep leerlingen (een kwart tot een derde) dat ontevreden is, maar ook een grote groep dat wel tevreden is (tot driekwart). Leerlingen in de gemengde leerweg geven hogere rapportcijfers voor deze vragen dan leerlingen die een pgp in de theoretische leerweg volgen.

Het gemiddeld rapport cijfer van leerlingen op de vraag of zij het vak leuk vinden is een 6.3 (54 procent geeft een 7 of hoger), of zij het leuk vinden om vaardigheden als samenwerken, plannen en presenteren te leren een 6.0 (45 procent geeft een 7 of hoger), en of zij het leuk vinden om met een opdracht voor een opdrachtgever bezig te zijn een 6.2 (51 procent geeft een 7 of hoger).

De tevredenheid is significant lager dan gemiddeld bij D&P en significant hoger dan gemiddeld bij Z&W en TIV, maar ook bij de minder vaak voorkomende licentiegebonden pgp's (BWI, HBR en MVI)..

---

1 In totaal hebben ruim 1500 leerlingen de enquête (geheel of gedeeltelijk) ingevuld, verdeeld over 76 scholen. De docentvragenlijst is 159 keer ingevuld, verdeeld over 93 scholen. De resultaten per programma zijn alleen voor de licentievrije programma's weergegeven. De licentiegebonden programma's worden slechts door een beperkt aantal scholen aangeboden, waardoor het aantal respondenten op de enquête te klein is om voor de resultaten voor deze profielen afzonderlijk te rapporteren.

Tabel 4.1. Waardering van leerlingen voor het pgp

| Rapportcijfers van leerlingen voor:                                             |                  | Totaal | Niet-technisch | Technisch | Dienstverlening en Producten | Economie en Ondernemen | Informatietechnologie | Technologie en Toepassing | Zorg en Welzijn | Techniek en Innovatief Vakmanschap | GL   | TL   |
|---------------------------------------------------------------------------------|------------------|--------|----------------|-----------|------------------------------|------------------------|-----------------------|---------------------------|-----------------|------------------------------------|------|------|
| aantal observaties                                                              |                  | 1527   | 792            | 735       | 322                          | 266                    | 131                   | 415                       | 170             | 113                                | 317  | 1179 |
| Het pgp is leuk                                                                 | gemiddeld cijfer | 6.3    | 6.1            | 6.5       | 5.4                          | 6.2                    | 6.2                   | 6.2                       | 6.8             | 6.9                                | 6.8  | 6.1  |
|                                                                                 | % 5 of lager     | 25.9   | 29.6           | 21.9      | 41.3                         | 24.3                   | 22.6                  | 26.8                      | 20.2            | 14.2                               | 18.1 | 27.8 |
|                                                                                 | % exact 6        | 20.4   | 21.8           | 18.9      | 24.8                         | 20.5                   | 29.0                  | 18.9                      | 19.0            | 15.9                               | 17.7 | 21.4 |
|                                                                                 | % 7 of hoger     | 53.7   | 48.6           | 59.2      | 34.0                         | 55.1                   | 48.4                  | 54.3                      | 60.7            | 69.9                               | 64.2 | 50.7 |
| Leuk om het om vaardigheden zoals samenwerken, plannen en presenteren te leren? | gemiddeld cijfer | 6.0    | 6.1            | 6.0       | 5.7                          | 6.3                    | 5.8                   | 5.8                       | 6.3             | 6.1                                | 6.3  | 5.9  |
|                                                                                 | % 5 of lager     | 31.2   | 31.0           | 31.5      | 37.0                         | 26.5                   | 34.6                  | 33.3                      | 28.4            | 28.3                               | 25.2 | 32.6 |
|                                                                                 | % exact 6        | 24.0   | 24.2           | 23.8      | 25.5                         | 19.3                   | 28.3                  | 23.3                      | 27.8            | 22.1                               | 25.2 | 23.9 |
|                                                                                 | % 7 of hoger     | 44.8   | 44.8           | 44.8      | 37.6                         | 54.2                   | 37.0                  | 43.4                      | 43.8            | 49.6                               | 49.7 | 43.5 |
| Leuk om met een opdracht van een opdrachtgever aan de slag te gaan?             | gemiddeld cijfer | 6.2    | 6.1            | 6.3       | 5.8                          | 6.1                    | 5.8                   | 6.1                       | 6.7             | 6.6                                | 6.6  | 6.1  |
|                                                                                 | % 5 of lager     | 28.7   | 29.9           | 27.5      | 35.3                         | 29.2                   | 37.2                  | 30.1                      | 24.3            | 18.9                               | 21.7 | 30.5 |
|                                                                                 | % exact 6        | 20.1   | 20.6           | 19.6      | 23.4                         | 20.5                   | 21.7                  | 20.9                      | 15.4            | 18.9                               | 19.2 | 20.4 |
|                                                                                 | % 7 of hoger     | 51.2   | 49.6           | 52.9      | 41.3                         | 50.4                   | 41.1                  | 49.0                      | 60.4            | 62.2                               | 59.1 | 49.1 |

Docenten zijn over het algemeen heel tevreden met het pgp. Zij waarderen het enthousiasme van leerlingen ook hoger dan leerlingen zelf aangeven het vak leuk te vinden. Docenten scoren het enthousiasme van leerlingen gemiddeld met een 6.9 (70 procent geeft een 7 of hoger). Docenten zijn over het algemeen ook zelf meer tevreden over het pgp dan leerlingen dat zijn. Zij geven gemiddeld een rapportcijfer van 7.7 op het plezier in het geven van het vak (86 procent geeft een 7 of hoger). Over de uitvoerbaarheid van het examenprogramma zijn zij ook tevreden, met een gemiddeld rapportcijfer van 7.2 (driekwart van docenten geeft een 7 of hoger).

Het aantal docenten is te laag om conclusies te trekken over verschillen tussen de afzonderlijke pgp's hierin. Als we de technische en niet-technische pgp's tegen elkaar afzetten<sup>2</sup> zijn de gemiddelden voor deze drie vragen statistisch niet significant anders voor technische en niet-technische pgp's.

2 De technische pgp's zijn: de licentievrije programma's IT, T&T en TIV, en de licentiegebonden programma's BWI, MVI, M&T en PIE.

Tabel 4.2. Waardering van docenten voor het pgp

| Rapportcijfers van docenten voor:                               |                  | Totaal | Niet-technisch | Technisch | Dienstverlening en Producten | Economie en Ondernemen | Informatietechnologie | Technologie en Toepassing | Zorg en Welzijn |
|-----------------------------------------------------------------|------------------|--------|----------------|-----------|------------------------------|------------------------|-----------------------|---------------------------|-----------------|
| aantal observaties                                              |                  | 140    | 68             | 72        | 21                           | 21                     | 13                    | 34                        | 18              |
| Waardering voor plezier in geven van het vak                    | gemiddeld cijfer | 7,7    | 7,7            | 7,7       | 7,8                          | 7,4                    | 7,3                   | 8,0                       | 7,8             |
|                                                                 | % 5 of lager     | 5,0    | 4,5            | 5,5       | 4,8                          | 9,5                    | 15,4                  | 0,0                       | 0,0             |
|                                                                 | % exact 6        | 8,6    | 7,5            | 9,6       | 4,8                          | 4,8                    | 7,7                   | 8,6                       | 16,7            |
|                                                                 | % 7 of hoger     | 86,4   | 88,1           | 84,9      | 90,5                         | 85,7                   | 76,9                  | 91,4                      | 83,3            |
| Waardering voor enthousiasme van leerlingen                     | gemiddeld cijfer | 6,9    | 6,8            | 7,1       | 6,7                          | 6,7                    | 7,1                   | 7,0                       | 7,2             |
|                                                                 | % 5 of lager     | 11,3   | 13,2           | 9,6       | 19,0                         | 9,5                    | 7,7                   | 8,6                       | 11,1            |
|                                                                 | % exact 6        | 17,7   | 20,6           | 15,1      | 14,3                         | 28,6                   | 23,1                  | 17,1                      | 16,7            |
|                                                                 | % 7 of hoger     | 70,9   | 66,2           | 75,3      | 66,7                         | 61,9                   | 69,2                  | 74,3                      | 72,2            |
| Waardering voor uitvoerbaarheid van het conceptexamen-programma | gemiddeld cijfer | 7,2    | 7,2            | 7,2       | 7,0                          | 7,2                    | 6,8                   | 7,3                       | 7,4             |
|                                                                 | % 5 of lager     | 4,3    | 2,9            | 5,6       | 0,0                          | 4,8                    | 0,0                   | 2,9                       | 5,6             |
|                                                                 | % exact 6        | 20,0   | 16,2           | 23,6      | 28,6                         | 14,3                   | 46,2                  | 17,6                      | 5,6             |
|                                                                 | % 7 of hoger     | 75,7   | 80,9           | 70,8      | 71,4                         | 81,0                   | 53,8                  | 79,4                      | 88,9            |

### Faciliteiten en uitvoerbaarheid

Docenten voelen zich voldoende kundig en gesteund door de schoolleiding, maar geven wel aan dat het pgp een andere – en zwaardere – inzet van hen vraagt en ook druk op de rest van het schoolprogramma legt.

Over (de omvang en inrichting van) de praktijkruimte is 2 op 3 docenten tevreden. Wat opvalt is dat het aandeel docenten dat hier niet tevreden over is groter is bij de niet-technische programma's. 1 op 3 docenten in niet-technische programma's geeft aan het er onvoldoende materialen in de praktijkruimte(s) zijn, tegenover 1 op 10 docenten in technische programma's.

Ongeveer driekwart van de docenten voelt zich gesteund door de schoolleiding bij het invoeren van het pgp. Tegelijkertijd geef ook ongeveer driekwart van hen aan dat het pgp vraagt om een andere manier van lessen voorbereiden en lesgeven en dat het uitvoeren van het pgp voor hen een aanzienlijke taakverzwaring betekent. Ook hier geldt dat in grotere mate voor docenten van de niet-technische programma's. Ook geeft bijna de helft van de docenten (45%) aan dat zij niet of slechts enigszins erin te slagen een netwerk van externe opdrachtgevers op te zetten en/of te onderhouden.

Op de vraag of het ppg – als aanvulling op het bestaande schoolprogramma – ertoe heeft geleid dat er minder tijd aan andere onderdelen van het programma, antwoordt één derde van docenten bevestigend. Eén op de drie geeft aan dat dit niet het geval is, omdat het ppg volledig is geïntegreerd in bestaande onderdelen. Tot slot geeft ook één op drie docenten aan dat de invoering van het ppg ertoe heeft geleid dat leerlingen meer lesuren hebben (om ook de andere programma-onderdelen te kunnen blijven uitvoeren).

Ondanks de ervaren taakverzwaring en andere verwachtingen rondom lesgeven voelen de meeste docenten zich wel voldoende kundig in de verschillende (docent)rollen die zij in het ppg moeten vervullen. Ook hier zijn verschillen te zien tussen docenten van technische profielen en niet-technische programma's. Docenten in de technische programma's geven vaker dan hun collega's in niet-technische programma's aan zich kundig te voelen in hun rol als ontwikkelaar of coach of netwerker. Docenten van niet-technische programma's voelen zich vooral kundig als loopbaanbegeleider, vakexpert en examinator.

Tabel 4.3. Tevredenheid van docenten met praktijkruimte

| % docenten enigszins of helemaal mee eens (n=137) | Totaal | Niet-technisch | Technisch | Dienstverlening en Producten | Economie en Ondernemen | Informatietechnologie | Technologie en Toepassing | Zorg en Welzijn |
|---------------------------------------------------|--------|----------------|-----------|------------------------------|------------------------|-----------------------|---------------------------|-----------------|
| Voldoende praktijkruimte beschikbaar              | 64,96  | 61,54          | 68,06     | 66,67                        | 33,33                  | 76,92                 | 58,82                     | 76,47           |
| Voldoende materiaal in praktijkruimte(s)          | 64,96  | 50,77          | 77,78     | 52,38                        | 19,05                  | 69,23                 | 76,47                     | 76,47           |
| Voldoende ruimte om in groepen te werken          | 69,34  | 66,15          | 72,22     | 71,43                        | 38,10                  | 84,62                 | 67,65                     | 82,35           |

Tabel 4.4. Mening van docenten over eisen dat ppg stelt aan docent

| % docenten enigszins of helemaal mee eens (n=139)                                                         | Totaal | Niet-technisch | Technisch | Dienstverlening en Producten | Economie en Ondernemen | Informatietechnologie | Technologie en Toepassing | Zorg en Welzijn |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|----------------|-----------|------------------------------|------------------------|-----------------------|---------------------------|-----------------|
| Vraagt andere manier van voorbereiden                                                                     | 84,89  | 89,55          | 80,56     | 90,48                        | 90,48                  | 84,62                 | 79,41                     | 88,89           |
| Vraagt andere manier van lesgeven                                                                         | 74,10  | 80,60          | 68,06     | 80,95                        | 80,95                  | 69,23                 | 67,65                     | 77,78           |
| Vraagt om andere inhoudelijke kennis                                                                      | 60,87  | 62,12          | 59,72     | 71,43                        | 71,43                  | 46,15                 | 73,53                     | 47,06           |
| Voel me gesteund door schoolleiding                                                                       | 71,94  | 73,14          | 70,83     | 80,95                        | 71,43                  | 53,85                 | 76,47                     | 61,11           |
| Uitvoering betekent aanzienlijke taakverzwaring                                                           | 76,26  | 77,61          | 75,00     | 71,43                        | 85,71                  | 76,92                 | 70,59                     | 72,22           |
| Slaag er in om netwerk van externe opdrachtgevers op te zetten en/of te onderhouden (% voldoende of goed) | 55,30  | 52,38          | 57,97     | 45,00                        | 57,14                  | 38,46                 | 63,64                     | 64,71           |

Tabel 4.5. Gaat uitvoering van pgp ten koste van andere onderdelen van het schoolprogramma?

| Het pgp is een aanvulling op het al bestaande programma op school. Zijn er onderdelen van het programma op school waar minder tijd aan wordt besteed, als gevolg van het pgp? (n=136) | Totaal | Niet-technisch | Technisch | Dienstverlening en Producten | Economie en Ondernemen | Informatietechnologie | Technologie en Toepassing | Zorg en Welzijn |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|----------------|-----------|------------------------------|------------------------|-----------------------|---------------------------|-----------------|
| Ja, er zijn onderdelen waar na invoering van het pgp minder tijd aan wordt besteed. (beschrijf hieronder welke)                                                                       | 35,29  | 31,25          | 38,89     | 28,57                        | 38,10                  | 53,85                 | 23,53                     | 29,41           |
| Er wordt nergens minder tijd aan besteed omdat het pgp volledig geïntegreerd is in bestaande onderdelen.                                                                              | 32,35  | 29,69          | 34,72     | 38,10                        | 14,29                  | 15,39                 | 52,94                     | 41,18           |
| Er wordt nergens minder tijd aan besteed: de invoering van het pgp zorgt ervoor dat leerlingen meer lesuren hebben.                                                                   | 32,35  | 39,06          | 26,39     | 33,33                        | 47,62                  | 30,77                 | 23,53                     | 29,41           |

Tabel 4.6. Gevoel van deskundigheid van docenten in hun verschillende (docent)rollen

| Welk percentage docenten voelt zich (voldoende of zeer) deskundig in de volgende (docent)rollen? (n=137) | Totaal | Niet-technisch | Technisch | Dienstverlening en Producten | Economie en Ondernemen | Informatietechnologie | Technologie en Toepassing | Zorg en Welzijn |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|----------------|-----------|------------------------------|------------------------|-----------------------|---------------------------|-----------------|
| Loopbaanbegeleider                                                                                       | 74,45  | 80,00          | 69,44     | 80,95                        | 66,67                  | 53,85                 | 64,71                     | 88,24           |
| Vakexpert                                                                                                | 81,02  | 86,15          | 76,39     | 80,95                        | 85,71                  | 69,23                 | 70,59                     | 94,12           |
| Organisator                                                                                              | 93,38  | 90,77          | 95,77     | 95,24                        | 90,48                  | 100,00                | 93,94                     | 88,24           |
| Netwerker                                                                                                | 74,27  | 64,62          | 83,10     | 66,67                        | 57,14                  | 69,23                 | 87,88                     | 64,71           |
| Coach                                                                                                    | 91,97  | 90,77          | 93,06     | 90,48                        | 90,48                  | 92,31                 | 97,06                     | 94,12           |
| Examinator                                                                                               | 75,91  | 78,46          | 73,61     | 80,95                        | 76,19                  | 53,85                 | 76,47                     | 82,35           |
| Ontwikkelaar                                                                                             | 83,94  | 78,46          | 88,89     | 71,43                        | 76,19                  | 76,92                 | 91,18                     | 82,35           |

## 4.2 Doelstellingen van de pilot

### Praktische ervaring en loopbaancompetenties

Zowel docenten als leerlingen geven aan dat leerlingen (actief en) praktisch bezig zijn in het pgp.

Ruim driekwart van de leerlingen geeft aan het eens te zijn met de stelling dat zij bij het vak veel praktisch bezig zijn. Leerlingen in technische programma's (81%) geven dit wel vaker aan dan leerlingen in niet-technische programma's (73%). Ruim 90 procent van de docenten geven aan dat leerlingen in de opdrachten actief en praktisch bezig zijn.

Tabel 4.7. Zijn leerlingen praktisch bezig in het pgp?

|                                                                                                                                 | Totaal | Niet-technisch | Technisch | Dienstverlening en Producten | Economie en Ondernemen | Informatietechnologie | Technologie en Toepassing | Zorg en Welzijn | Techniek en Innovatief Vakmanschap | GL   | TL   |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|----------------|-----------|------------------------------|------------------------|-----------------------|---------------------------|-----------------|------------------------------------|------|------|
| Percentage leerlingen dat aangeeft (beetje) eens te zijn met de stelling dat zij bij het vak veel praktisch bezig zijn (n=1468) | 77,2   | 73,4           | 81,5      | 69,1                         | 75,4                   | 65,5                  | 82,7                      | 74,5            | 86,2                               | 80,8 | 76,5 |
| Percentage docenten dat aangeeft dat leerlingen (voldoende of goed) actief en praktisch bezig zijn in de opdrachten? (n=132)    | 92,4   | 93,7           | 91,3      | 95,0                         | 100,0                  | 84,6                  | 90,9                      | 82,4            |                                    |      |      |

Aan docenten is ook gevraagd in welke mate leerlingen in de opdrachten bezig zijn met verschillende loopbaancompetenties en hoe vaak zij bij de pgp leeractiviteiten uitvoeren waarbij zij verschillende vaardigheden ontwikkelen. Docenten geven aan dat in de opdrachten heel vaak aandacht is voor samenwerken, communiceren en informatievaardigheden. Het ontwikkelen van vaardigheden op het gebied van interactie met een externe opdrachtgever komt minder vaak aan bod. Ook is er – met name binnen de technische programma's – minder vaak aandacht voor mogelijkheden, interesses en drijfveren van leerlingen, en voor loopbaansturing en -keuzes en netwerken. De tabel geeft het percentage docenten dat de antwoordopties vaak of heel vaak kiest. De resterende docenten geven aan dat er soms aan die vaardigheden gewerkt worden. Slechts in een heel enkel geval koos een docent de optie (bijna) nooit voor interactie met de externe opdrachtgever. Het komt dus eigenlijk niet voor dat er (bijna) nooit gewerkt wordt aan deze vaardigheden.

Tabel 4.8. Werken leerlingen vaak aan praktijkgerichte vaardigheden?

|                                                                                                                                         | Totaal | Niet-technisch | Technisch | Dienstverlening en Producten | Economie en Ondernemen | Informatietechnologie | Technologie en Toepassing | Zorg en Welzijn |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|----------------|-----------|------------------------------|------------------------|-----------------------|---------------------------|-----------------|
| Percentage docenten dat aangeeft dat leerlingen bij de leeractiviteiten (heel) vaak vaardigheden ontwikkelen op het gebied van (n=134): |        |                |           |                              |                        |                       |                           |                 |
| Communiceren                                                                                                                            | 95,5   | 93,8           | 97,1      | 85,7                         | 95,2                   | 100,0                 | 97,0                      | 100,0           |
| Informatievaardigheden                                                                                                                  | 88,7   | 88,9           | 88,6      | 90,0                         | 90,5                   | 100,0                 | 87,9                      | 88,2            |
| Samenwerken                                                                                                                             | 98,5   | 100,0          | 97,1      | 100,0                        | 100,0                  | 100,0                 | 100,0                     | 100,0           |
| Interactie met externe opdrachtgever                                                                                                    | 53,7   | 56,3           | 51,4      | 52,4                         | 52,4                   | 33,3                  | 60,6                      | 70,6            |

Tabel 4.9. Zijn leerlingen vaak bezig met loopbaancompetenties?

| Percentage docenten dat aangeeft dat leerlingen in de opdrachten (heel) vaak bezig zijn met de volgende loopbaancompetenties (n=132) | Totaal | Niet-technisch | Technisch | Dienstverlening en Producten | Economie en Ondernemen | Informatietechnologie | Technologie en Toepassing | Zorg en Welzijn |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|----------------|-----------|------------------------------|------------------------|-----------------------|---------------------------|-----------------|
| Mogelijkheden en interesses (wie ben ik; wat kan ik?)                                                                                | 28,0   | 33,3           | 23,2      | 40,0                         | 23,8                   | 15,4                  | 21,2                      | 47,1            |
| Drijfveren (wat wil ik; wat motiveert mij; wat past bij mij?)                                                                        | 25,0   | 30,2           | 20,3      | 30,0                         | 19,0                   | 15,4                  | 21,2                      | 52,9            |
| Werk en beroepen (wat heeft de arbeidsmarkt te bieden; hoe kan mijn toekomstige w                                                    | 33,3   | 38,1           | 29,0      | 50,0                         | 23,8                   | 30,8                  | 24,2                      | 52,9            |
| Loopbaansturing (hoe maak ik keuzes; hoe plan ik mijn toekomst; welke opleiding                                                      | 18,2   | 22,2           | 14,5      | 30,0                         | 9,5                    | 7,7                   | 12,1                      | 35,3            |
| Netwerken (hoe maak en onderhoud ik contacten; welke contacten zijn belangrijk?)                                                     | 17,4   | 25,4           | 10,1      | 35,0                         | 19,0                   | 0,0                   | 9,1                       | 23,5            |

### Aansluiting op (voorbereiding op) vervolgonderwijs

Over de relevantie van wat in het vak gedaan en geleerd wordt zijn leerlingen minder vaak positief als docenten.

Iets meer dan de helft van de leerlingen geeft aan dat zij door het pgp weten waar ze goed in zijn en dat wat ze leren belangrijk is voor hun toekomst. Dit is vaker het geval voor leerlingen in de niet-technische programma's dan de technische programma's en ook vaker voor GL leerlingen dan TL leerlingen. Leerlingen zijn minder positief over in hoeverre het vak hen voorbereidt op de keuze voor vervolgstudie of beroep. Bijna zes op tien (58%) leerlingen zijn het oneens met de stelling dat zij door het vak beter weten welke beroepen zij leuk vinden, en zelfs zeven op tien leerlingen geven aan het oneens te zijn met de stelling dat ze door het vak beter weten welke vervolgopleiding ze willen gaan doen. GL leerlingen zijn hier vaker tevreden over dan TL leerlingen.

Docenten zijn vaker dan leerlingen positief over de bijdrage van het pgp aan de loopbaanontwikkeling van leerlingen, maar 1 op 8 docenten is hier nog steeds ronduit negatief over. Ongeveer 6 op 10 docenten geven aan tevreden te zijn met hoe loopbaanontwikkeling nu plaats heeft in hun pgp en het (enigszins) eens te zijn met de stelling dat leerlingen zich een duidelijk beroepsbeeld vormen bij het pgp en met de stelling dat zij in het pgp leren betere keuzes te maken met betrekking tot hun vervolgopleiding.

Docenten zijn over het algemeen positief over de verwachte bijdrage van het pgp aan de oriëntatie van leerlingen op een vervolgopleiding op het mbo en op beroepsbeelden.<sup>3</sup> Veel minder vaak zien zij het pgp als iets dat bijdraagt aan een voorbereiding op onderwijs in de havo<sup>4</sup>.

3 De tabel geeft het percentage docenten dat de antwoordopties mee eens of helemaal mee eens kiest. De overige docenten kiezen de optie "neutraal", met slechts een heel enkele docent die de optie enigszins mee oneens of helemaal mee oneens kiest.

4 36% kiest de antwoordoptie neutraal, 25% kiest "enigszins mee oneens" en 12% "helemaal mee oneens".

Docenten geven – met name in de niet-technische programma's – vaak aan veel groei te zien bij leerlingen op het gebied van beroepsbeeld, beroepsvaardigheden en generieke vaardigheden.<sup>5</sup>

Tabel 4.10. Vinden leerlingen dat het pgp hen goed voorbereidt op de periode na afstuderen?

| % leerlingen (beetje) eens met stelling (n=1422)                    | Totaal | Niet-technisch | Technisch | Dienstverlening en Producten | Economie en Ondernemen | Informatietechnologie | Technologie en Toepassing | Zorg en Welzijn | Techniek en Innovatief Vakmanschap | GL   | TL   |
|---------------------------------------------------------------------|--------|----------------|-----------|------------------------------|------------------------|-----------------------|---------------------------|-----------------|------------------------------------|------|------|
| Wat ik leer bij dit vak is belangrijk voor mijn toekomst.           | 52,4   | 57,2           | 47,2      | 47,9                         | 61,5                   | 43,7                  | 41,9                      | 67,3            | 57,8                               | 58,0 | 50,5 |
| Ik weet door dit vak beter welke beroepen ik leuk vind.             | 42,0   | 41,6           | 42,4      | 34,2                         | 39,4                   | 42,9                  | 33,4                      | 54,3            | 61,9                               | 48,3 | 40,1 |
| Ik weet door dit vak beter welke vervolgopleiding ik wil gaan doen. | 30,7   | 30,6           | 30,9      | 23,7                         | 30,7                   | 31,3                  | 25,1                      | 41,4            | 40,0                               | 37,2 | 28,8 |
| Ik weet door dit vak beter waar ik goed in ben.                     | 57,4   | 58,3           | 56,4      | 50,8                         | 59,4                   | 42,9                  | 53,4                      | 66,1            | 68,6                               | 65,2 | 54,9 |
| Ik verwacht later in mijn werk veel te hebben aan dit vak.          | 37,2   | 39,3           | 34,9      | 28,8                         | 42,9                   | 30,4                  | 30,6                      | 52,5            | 41,9                               | 43,2 | 35,6 |

Tabel 4.11. Vinden docenten dat het pgp leerlingen goed voorbereidt op de periode na afstuderen?

| % docenten enigszins of helemaal eens met stelling (n=133)                        | Totaal | Niet-technisch | Technisch | Dienstverlening en Producten | Economie en Ondernemen | Informatietechnologie | Technologie en Toepassing | Zorg en Welzijn |
|-----------------------------------------------------------------------------------|--------|----------------|-----------|------------------------------|------------------------|-----------------------|---------------------------|-----------------|
| Ik ben tevreden over hoe loopbaanontwikkeling nu een plaats heeft in mijn pgp.    | 57,1   | 56,3           | 58,0      | 52,4                         | 38,1                   | 76,9                  | 48,5                      | 82,4            |
| De leerlingen vormen zich een duidelijk beroepsbeeld bij het pgp.                 | 57,1   | 54,7           | 59,4      | 57,1                         | 38,1                   | 53,8                  | 57,6                      | 82,4            |
| De leerlingen leren beter keuzes te maken met betrekking tot hun vervolgopleiding | 59,4   | 60,9           | 58,0      | 66,7                         | 52,4                   | 61,5                  | 54,5                      | 70,6            |
| Met de uitvoering van dit examenprogramma kan ik bijdragen aan (n=141)            |        |                |           |                              |                        |                       |                           |                 |
| de oriëntatie van de leerlingen op beroepsbeelden.                                | 88,7   | 91,2           | 86,3      | 90,5                         | 90,5                   | 76,9                  | 88,6                      | 94,4            |
| de voorbereiding van de leerlingen voor vervolgonderwijs op het mbo.              | 85,1   | 85,3           | 84,9      | 81,0                         | 95,2                   | 92,3                  | 85,7                      | 83,3            |
| de voorbereiding van de leerlingen voor vervolgonderwijs op de havo.              | 26,2   | 23,5           | 28,8      | 28,6                         | 9,5                    | 30,8                  | 22,9                      | 22,2            |

5 De overige docenten geven aan “enigszins” groei te zien. Slechts een heel enkele docent kiest “niet” en ziet geen groei in deze vaardigheden.

Tabel 4.12. Zien docenten veel groei bij leerlingen?

| % docenten dat (heel) veel groei ziet bij leerlingen op het gebied van (n=141): | Totaal | Niet-technisch | Technisch | Dienstverlening en Producten | Economie en Ondernemen | Informatietechnologie | Technologie en Toepassing | Zorg en Welzijn |
|---------------------------------------------------------------------------------|--------|----------------|-----------|------------------------------|------------------------|-----------------------|---------------------------|-----------------|
| Beroepsvaardigheden                                                             | 59,6   | 63,2           | 56,2      | 66,7                         | 71,4                   | 38,5                  | 57,1                      | 61,1            |
| Beroepsbeeld/LOB                                                                | 57,1   | 64,2           | 50,7      | 70,0                         | 52,4                   | 53,8                  | 48,6                      | 72,2            |
| Generieke vaardigheden, persoonlijke ontwikkeling                               | 80,1   | 82,4           | 78,1      | 85,7                         | 76,2                   | 84,6                  | 85,7                      | 83,3            |

## 5 Oordeel van vmbo-gediplomeerden gebaseerd op het Schoolverlatersonderzoek – nulmeting

Het Schoolverlatersonderzoek is een landelijk onderzoek onder gediplomeerden van het voorgezet onderwijs dat door het CBS in samenwerking met het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA) jaarlijks wordt uitgevoerd. De gepresenteerde cijfers hebben betrekking op de metingen 2019, 2020 en 2021. In deze metingen zijn de gediplomeerden van het schooljaar 2017-2018 (meting 2019), 2018-2019 (meting 2020) en van het schooljaar 2019-2020 (meting 2021) bevraagd. Wij hebben een nadere selectie gemaakt op respondenten die het vmbo-diploma hebben behaald in de theoretische en gemengde leerweg.

De pilot praktijkgerichte programma's wil leerlingen beter voorbereiden op vervolgonderwijs leerlingen middels praktische, levensechte en realistische opdrachten. Leerlingen zouden zich daarmee ook bredere, praktische vaardigheden toe kunnen eigenen. In dit hoofdstuk hebben we een aantal stellingen geselecteerd om inzicht te krijgen in het oordeel van oud-leerlingen die de theoretische of gemengde leerweg volgden wat betreft aansluiting op vervolgonderwijs, het ontwikkelen van bepaalde kennis en vaardigheden en loopbaanoriëntatie en –begeleiding (LOB). In deze metingen hadden leerlingen nog geen praktijkgerichte programma's gevolgd.

### 5.1 Aansluiting op vervolgonderwijs

Over het algemeen vonden oud-leerlingen van de gemengde en theoretische leerweg dat hun genoten opleiding een goede of zeer goede basis legde om een vervolgopleiding te kiezen en te volgen. Ook vonden zij een redelijk tot goede aansluiting bij de gekozen vervolgopleiding. In Tabel 5.1 komt naar voren dat oud-leerlingen van de gemengde leerweg hierbij iets positiever zijn vergeleken met die van de theoretische leerweg. Gebaseerd op de tweede vraag zien we dat oud-leerlingen steeds beter voorbereid werden om een vervolgopleiding te volgen. Rond driekwart van gt-gediplomeerden van het schooljaar 2017-2018 vond dat de vmbo-opleiding een goede of zeer goede basis legde om vervolgopleiding te volgen. Dat aandeel is naar respectievelijk 57 en 60 procent gestegen voor oud-leerlingen van de theoretische en gemengde leerweg.

Op de vraag “sluit de gevolgde opleiding goed aan bij vervolgopleiding” oordeelden 72 procent van oud-leerlingen gediplomeerd in het schooljaar 2019-2020 als redelijk of goed. Hier zien we een kleine stijging zowel in de theoretische als ook de gemengde leerweg wanneer we gediplomeerden van het schooljaar 2017-2018 vergelijken met gediplomeerden van het schooljaar 2019-2020.

Tabel 5.1. Aansluiting op vervolgonderwijs, naar leerweg

|                                                              | Gediplomeerd<br>in schooljaar | vmbo-tl           | vmbo-gl |
|--------------------------------------------------------------|-------------------------------|-------------------|---------|
|                                                              |                               | % (zeer) goed     |         |
| Is vmbo-opleiding goede basis om vervolgonderwijs te kiezen? | 2017-2018                     | 44                | 47      |
|                                                              | 2018-2019                     | 43                | 47      |
|                                                              | 2019-2020                     | 46                | 50      |
| Is vmbo-opleiding goede basis om vervolgonderwijs te volgen? | 2017-2018                     | 44                | 47      |
|                                                              | 2018-2019                     | 58                | 58      |
|                                                              | 2019-2020                     | 57                | 60      |
|                                                              |                               | % (redelijk) goed |         |
| Sluit gevolgde opleiding goed aan bij vervolgonderwijs?      | 2017-2018                     | 69                | 67      |
|                                                              | 2018-2019                     | 70                | 73      |
|                                                              | 2019-2020                     | 72                | 72      |

Bron: Schoolverlatersonderzoek 2019-2021 (CBS, ROA)

## 5.2 Ontwikkeling van basisvaardigheden

Op de vraag “in hoeverre bod vmbo-opleiding een goede basis voor het verder ontwikkelen van kennis en vaardigheden” gaf een ruime meerderheid een positief antwoord. Oud-leerlingen van de gemengde leerweg zijn over het algemeen iets positiever vergeleken met oud-leerlingen van de theoretische leerweg. In Tabel 5.2 komt naar voren dat 64 procent van oud-leerlingen van de gemengde leerweg - gediplomeerden in het schooljaar 2019-2020 - hun vmbo-opleiding een zeer goede of goede basis legde; voor oud-leerlingen van de theoretische leerweg was dat 54 procent.

Tabel 5.2. Oordeel basis gelegd voor ontwikkeling van basisvaardigheden, naar leerweg

|                                                                                                        | Gediplomeerd<br>in schooljaar | vmbo-tl       | vmbo-gl |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------|---------------|---------|
|                                                                                                        |                               | % (zeer) goed |         |
| In hoeverre bod vmbo-opleiding een goede basis voor het verder ontwikkelen van kennis en vaardigheden? | 2017-2018                     | 58            | 60      |
|                                                                                                        | 2018-2019                     | 61            | 58      |
|                                                                                                        | 2019-2020                     | 54            | 64      |

Bron: Schoolverlatersonderzoek 2019-2021 (CBS, ROA)

Oud-leerlingen beoordeelden ook “in hoeverre de genoten vmbo-opleiding hun op een aantal basisvaardigheden heeft voorbereid”. In Tabel 5.3 zien we een overwegend positief beeld ontstaan maar ook een aantal noemenswaardige verschillen, die we in het vervolg beschrijven: Gediplomeerden van het schooljaar 2017-2018 die de theoretische leerweg volgden vonden zich beter op zelfstandig werken voorbereid vergeleken met oud-leerlingen van de gemengde leerweg; 83 versus 78 procent. Bij de meting van 2021 zien we dat verschil niet meer. Vier op de vijf oud-leerlingen van beide leerwegen werd een beetje of goed voorbereid op “zelfstandig werken”.

Op de vaardigheden “met de computer werken”, “in de praktijk kunnen werken”, “vakkennis” en “creativiteit” zien we dat oud-leerlingen van de gemengde leerweg aangaven beter voorbereid te zijn vergeleken met oud-leerlingen van de theoretische leerweg (verschil van 10 %-punten of meer). “In de praktijk kunnen werken” is een basisvaardigheid dat door minder dan 50 procent van oud-leerlingen van de theoretische leerweg als positief beoordeeld werd.

*Tabel 5.3. Waar van toepassing, in hoeverre heeft de afgeronde vmbo-opleiding hierop voorbereid?*

|                              | vmbo-tl                        |           | vmbo-gl   |           |
|------------------------------|--------------------------------|-----------|-----------|-----------|
| Gediplomeerd in schooljaar   | 2017-2018                      | 2019-2020 | 2017-2018 | 2019-2020 |
|                              | % (een beetje) goed voorbereid |           |           |           |
| Nederlands                   | 89                             | 89        | 90        | 84        |
| Engels                       | 88                             | 86        | 85        | 85        |
| Rekenen                      | 79                             | 73        | 82        | 74        |
| Samenwerken                  | 80                             | 81        | 84        | 86        |
| Zelfstandig werken           | 83                             | 82        | 78        | 82        |
| Met de computer werken       | 57                             | 60        | 70        | 71        |
| In de praktijk kunnen werken | 46                             | 48        | 63        | 73        |
| Vakkennis                    | 55                             | 56        | 55        | 66        |
| Creativiteit                 | 63                             | 61        | 67        | 70        |
| Kritisch denken              | 59                             | 57        | 54        | 63        |
| Probleemoplossend vermogen   | 58                             | 57        | 54        | 61        |

Bron: Schoolverlatersonderzoek 2019-2021 (CBS, ROA)

Noot: Deze vragen werden om het jaar gesteld.

### 5.3 Loopbaanoriëntatie en –begeleiding (LOB)

In Tabel 5.4 zien we dat het volgen van een stage de meest voorkomende LOB-activiteit is. Iets meer dan driekwart van oud-leerlingen in de gemengde leerweg gaf aan een stage te hebben gelopen. In de theoretische leerweg is dat 63 procent. Iets minder dan de helft had gastlessen gevolgd. LOB-lessen worden vaker in de gemengde leerweg gevolgd. Vergeleken met de theoretische leerweg is dat 42 procent versus 34 procent. Bedrijfsbezoeken en bijwonen van een open dag werd minder vaak opgegeven. Bijna de helft van oud-leerlingen had nog een ander – niet verder gespecificeerde activiteit gevolgd.

Tabel 5.4 Gevolgde LOB-activiteiten tussen schooljaar 2017-2018 en 2019-2020 (gemiddelde), naar leerweg

|                                     | vmbo-tl | vmbo-gl |
|-------------------------------------|---------|---------|
| <b>Wat heb jij gedaan voor LOB?</b> |         |         |
| Stage                               | 63,4    | 79,1    |
| Gastles                             | 43,7    | 47,7    |
| LOB lessen                          | 33,8    | 41,8    |
| Bedrijfsbezoek                      | 16,9    | 19,9    |
| Open Dag                            | 15,2    | 15,7    |
| Iets anders                         | 47,8    | 47,3    |

Bron: Schoolverlatersonderzoek 2019-2021 (CBS, ROA)

Uit nadere analyse komt verder naar voren dat een combinatie van de hiervoor genoemde zes LOB-activiteiten tussen het schooljaar 2017-2018 en 2019-2020 toeneemt. Met name in de gemengde leerweg volgden gediplomeerden van het schooljaar 2017-2018 gemiddeld 1,9 LOB-activiteiten. Dat gemiddelde stijgt naar 2,8 LOB-activiteiten in het schooljaar 2019-2020. Ter vergelijking, bij gediplomeerden die de theoretische leerweg volgden is dat respectievelijk 1,7 en 2,3. (Hier is geen tabel van.)

Uit Tabel 5.5 komt naar voren dat oud-leerlingen over het algemeen (zeer) tevreden zijn over het gevolgde LOB-programma. Op de vraag "hoe tevreden ben je over deze LOB-activiteiten" konden gediplomeerden dat op een schaal van 1 (zeer ontevreden) tot 5 (zeer tevreden) aangeven.

Tabel 5.5. Gemiddelde beoordeling oud-leerlingen over tevredenheid LOB-programma, naar leerweg

|                                                                                                              | Gediplomeerd in schooljaar | vmbo-tl | vmbo-gl |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------|---------|---------|
| Hoe tevreden ben je over deze LOB-activiteiten?<br>(op schaal van 1 (zeer ontevreden) tot 5 (zeer tevreden)) | 2017-2018                  | 3,6     | 3,6     |
|                                                                                                              | 2018-2019                  | 3,6     | 3,7     |
|                                                                                                              | 2019-2020                  | 3,7     | 3,8     |

Bron: Schoolverlatersonderzoek 2019-2021 (CBS, ROA)

De in dit hoofdstuk besproken vragen laten zien dat oud-leerlingen over het algemeen positief zijn over de genoten vmbo opleiding in de gl of tl wanneer het om de voorbereiding en aansluiting op vervolgonderwijs gaat. Wel lijkt nog ruimte voor verbetering te zijn bij het ontwikkelen van vaardigheden zoals "in de praktijk kunnen werken", "vakkennis" en "creativiteit". Praktijkgerichte programma's zetten onder andere daarop in. In de volgende monitoren zullen deze vragen opnieuw geanalyseerd worden om te weten te komen hoe oud-leerlingen die ook een praktijkgericht programma volgden hierover oordelen.

## 6 Conclusies

### 6.1 Proces en uitvoering pilot

#### *1) Hoe verloopt de uitvoering van de pilots?*

Draagvlak en betrokkenheid voor de invoering van het pgp is op pilotscholen groot. Er zijn ook weinig knelpunten of problemen bij de invoering van het pgp op de pilotscholen. Wel voorzien scholen problemen bij het structureel in stand houden van het pgp: de uitvoeringskosten zijn hoog.

De diversiteit in de uitvoering van de pilot pgp is groot. Dit hangt af van o.a. schoolgrootte, schoolcultuur, locatie (afstand tot ander scholen en de concurrentie daarmee), variatie in leerlingpopulatie, samenstelling van de school (leerwegen) en ervaring met programma's zoals bijvoorbeeld Jonge Mavo ondernemers.

#### *2) Welke tussentijdse bijstellingen worden doorgevoerd?*

Sommige scholen hebben gekozen voor een tweede pgp. De belangrijkste veranderingen zijn echter aanscherpingen van het programma. Deze rapportage doet verslag van het tweede jaar van uitvoering. In dit tweede jaar kon men verbeteringen doorvoeren ten opzichte van het eerste jaar. Die verbeteringen betroffen bijvoorbeeld meer routine in de opdrachten, en opdelen van opdrachten in kleinere onderdelen. Er zijn stappen gezet op het gebied van het beoordelen van vaardigheden, door het werken aan rubrics. Soms gaat het ook om het invoeren van ruimte voor basisvaardigheden of aanpassen van het rooster. Ook lijkt er hier en daar meer routine in het leggen met de contacten met het bedrijfsleven of het mbo.

#### *3) In hoeverre zijn betrokkenen tevreden met de (uitvoering van de) pilots?*

Op basis van verschillende bronnen (enquête, schoolbezoeken en de dag voor de pilots in mei 2023) bleek dat er onder docenten en schoolleiders over het algemeen veel instemming is over het nut van het pgp voor de leerling. Men ziet dat het effect heeft op de ontwikkeling van leerlingen, en dat beïnvloedt ook het gevoel van tevredenheid over de pilot. De brief van OCW van mei 2023 heeft meer duidelijkheid gegeven over een aantal onderdelen. Echter, verschillende scholen maken zich nog wel zorgen over de uiteindelijke effecten op de leerling (draag het echt bij een betere studiekeuze? En wat doet het pgp met de aansluiting op havo?) en de uitvoerbaarheid (contacten met het bedrijfsleven, voldoende middelen in de periode na de pilot). Ook de meerderheid van de leerlingen spreken zich positief uit over het pgp (het is leuk), hoewel in de vragenlijst ook een kwart tot en derde van de leerlingen er niet positief over is. Ook is een deel van de leerlingen kritisch over wat het pgp oplevert in termen van voorbereiding op studie- en/of beroepskeuze. Leerlingen zijn gemiddeld dus kritischer dan docenten. Vmbo-gl leerlingen zijn vaker tevreden over het pgp dan vmbo-tl leerlingen.

#### *4) Welke randvoorwaarden zijn van belang?*

Het opstarten van het pgp lukt de pilotscholen financieel wel, maar er zijn inmiddels bij alle scholen zorgen over de structurele uitvoeringskosten. Er zijn extra handen nodig in de klas om het pgp uit te voeren en dat kost geld. Deze toename in kosten gaat volgens de enquête bij de projectleiders vooral om extra uren voor docenten, om hogere kosten voor materialen, om kosten

voor interne coördinatoren en voor overleg en om kosten voor afstemming en overleg met externe partijen zoals werkgevers.

Wat dit betreft zijn er verschillen gevonden tussen de technische pgp's en de niet technische pgp's. Bij de niet-technische pgp's gaat het vaker dan bij de technische pgp's om extra personele kosten vanwege de gewenste extra begeleiding van leerlingen. Bij de technische pgp's gaat het vaker dan bij de andere pilots om extra kosten vanwege materialen en lokalen.

Rondom andere praktische randvoorwaarden (o.a. lokalen, roosters) en de aanwezigheid van de juiste competenties bij leraren worden in de pilotscholen nauwelijks problemen gemeld.

### **In hoeverre worden de doelstellingen van de pilots momenteel behaald?**

#### *Doel 1 – aansluiting mbo en havo*

In vmbo-t was eerder geen praktijkgericht element opgenomen. En de aansluiting op mbo liep in het verleden vaak niet goed; er is veel uitval en switch in het eerste jaar van het mbo. Dit is een probleem voor zowel leerlingen (kan een faalervaring zijn) als scholen (bv. kosten). Het pgp is ingevoerd om de studiekeuze te verbeteren, en leerlingen alvast vaardigheden op te laten doen die in mbo handig zijn, en zo de aansluiting met mbo te verbeteren. De aansluiting van vmbo-t op havo loopt ook vaak moeizaam; leerlingen moeten een extra vak doen op het vmbo en veel vmbo-gediplomeerden blijven zitten in havo 4. Dit kan een probleem zijn voor leerlingen voor leerlingen (faalervaring, tijdverspilling) en scholen (duur). De moeizame overgang van vmbo naar havo kan veroorzaakt worden door een onterechte keuze voor havo; wellicht zijn deze leerlingen beter af in mbo. Volgens de beleidstheorie kan het pgp bijdragen aan het maken van een goede keuze na vmbo-t (mbo of havo).

#### *Verbeterd het pgp de aansluiting met mbo en/of havo?*

- Het pgp wordt door leraren doorgaans als leuk en leerzaam ervaren. Het inspireert en draagt bij aan ontwikkeling van meta-cognitieve vaardigheden zoals plannen en organiseren. De indruk is echter dat het pgp in ieder geval niet bewust bijdraagt aan LOB; zowel leerlingen als leraren herkennen niet dat er een verband is tussen het pgp en een goed beroepsbeeld en studiekeuze. Docenten zijn terughoudend in hun verwachting of het pgp in de toekomst daadwerkelijk effect zal hebben op de studiekeuze, terwijl school- en projectleiders hier vaker positieve verwachtingen over hebben. Per saldo zijn er nu weinig concrete aanwijzingen dat dit doel – het verbeteren van aansluiting op het vervolgonderwijs - wordt behaald. We hebben nu ook nog geen zicht op de loopbanen van leerlingen die het pgp hebben gevolgd, en op hun ervaringen in het mbo. We kunnen hier dus pas later meer over zeggen.
- Er zijn zorgen over de aansluiting met havo. In de oude situatie moesten leerlingen uit de vmbo-tl een avo-vak extra volgen of bijspijkeren om in havo in te kunnen stromen, in de nieuwe situatie (kamerbrief 13 mei 2023) zijn dat zelfs twee vakken. Het is onduidelijk hoe dat gerealiseerd kan worden. De vrees is dat de overstap naar havo zo voor meer leerlingen onhaalbaar wordt.

### *Doel 2 – herkenbaarheid vmbo*

Het vmbo is onoverzichtelijk door de vele leerwegen en de waarde van diploma's is daardoor niet altijd duidelijk. Dit is een probleem voor leerlingen en ouders (waar kies je voor, hoe laat je zien wat de waarde van je diploma is) en scholen (hoe trek je leerlingen aan). Om het vmbo overzichtelijker en herkenbaarder te maken zou na invoering van het pgp de tl en gl samengevoegd worden.

### *Zorgt de invoering van het pgp voor een herkenbaarder en overzichtelijker vmbo?*

- De invoering van het pgp zorgt op dit moment eerder voor meer diversiteit tussen vmbo-scholen en leerwegen dan minder. De vmbo-scholen – waartussen de diversiteit al heel groot was – hebben allemaal een eigen aanpak van het pgp. Een nieuw onderscheid is nu aan het ontstaan tussen scholen met basis/kader en gl enerzijds en tl anderzijds. Deze leerwegen benadrukken het verschil tussen de beroepsgerichte vaardigheden en de praktijkgerichte vaardigheden. Daarnaast ontstaat er nu een verschil tussen scholen die het pgp wel en niet aanbieden. De samenvoeging gl tl ('nieuwe leerweg') is voorlopig uitgesteld dus daar kan voorlopig ook geen effect van verwacht worden.

### *Doel 3*

Leerlingen in vmbo-t doen in principe geen praktische ervaring op in het vmbo en buiten de school, zoals dat wel gebeurt in vmbo bb/kb/gl. Hierdoor is de aansluiting van vmbo-t op mbo niet optimaal, en lopen leerlingen leerzaam en motiverend onderwijs mis. Het (beleids)doel van het pgp is dat ook leerlingen in vmbo-t deze ervaring opdoen.

### *Zorgt het pgp ervoor dat alle leerlingen in het vmbo praktische ervaring opdoen in het vmbo en buiten de school?*

- Dit hangt ervan af wat er verstaan wordt onder praktische ervaring. Gaat het om praktijkervaring die te maken heeft met metacognitie (plannen, organiseren, samenwerken) dan is dat een element waar vmbo-t leerlingen door het pgp inderdaad mee te maken krijgen (en voorheen niet). Als het gaat om beroepspecifieke vaardigheden (bv. timmeren, lassen) dan is dat vaak geen belangrijk element van het pgp. Dat soort ervaring is dus niet (overal sterk) toegevoegd aan het vmbo-t door de invoering van het pgp. En verder: als in de vmbo-gl het beroepsgerichte programma (deels) vervangen wordt door het pgp, wordt deze leerweg eerder minder praktisch, in de zin van minder beroepsgericht en meer praktijkgericht in de zin dat er meer aandacht is voor de generieke vaardigheden (zie ook tekstkader).
- De meeste scholen doen hun best om leerlingen ook buiten de school te laten komen in het kader van het pgp, maar dit is niet altijd haalbaar of organiseerbaar. In de praktijk wordt het overgrote deel van het pgp doorgaans binnen de school uitgevoerd, in combinatie met één of enkele korte bedrijfsbezoeken.

#### **Babylonische spraakverwarring**

Er is spraakverwarring ontstaan rondom het woord 'praktijk', omdat dit woord verschillende betekenissen kan hebben. Het beleidsdoel van het pgp was om alle leerlingen 'praktische ervaring' op te laten doen. Wat wordt hier precies bedoeld?

Gaat het bij deze praktische ervaring om ervaring met beroepsgerichte vaardigheden? Dit zijn vaardigheden die leerlingen nodig hebben om een beroep goed uit te kunnen oefenen,

bijvoorbeeld het snijden van groenten, lassen, metselen, en procedures rondom de veiligheid bij het werken met elektrische apparatuur.

Of gaat het bij de praktische ervaring om praktijkgerichte vaardigheden? Hiermee wordt bedoeld op meer algemene metacognitieve vaardigheden, zoals samenwerken, presenteren, communiceren. Ook dit zijn vaardigheden die leerlingen nodig hebben op de werkvloer, maar hebben een ander karakter. De beroepsgerichte vaardigheden zijn vooral gerelateerd aan praktische beroepen die men na het beroepsonderwijs uitvoert, terwijl de praktijkgerichte vaardigheden ook nodig zijn bij theoretische beroepen.

Ook kan het voorkomen dat met 'praktische ervaring' alleen wordt bedoeld op de vorm van het onderwijs, namelijk het uitvoeren van praktijkopdrachten. De ervaring leert dat in communicatie over 'praktische ervaring' in het onderwijs soms het één, soms het ander, en soms een combinatie van definities wordt bedoeld.

In de examenprogramma's van het PGP wordt aandacht gegeven aan verschillende vaardigheden. Enerzijds gaat het om praktijkgerichte vaardigheden, (o.a., communiceren, samenwerken, reken- en wiskunde vaardigheden). Daarnaast gaat het examenprogramma ook in op programma specifieke (beroepsgerichte) kennis, verbonden aan het profiel. Ook krijgen leerlingen te maken met praktijkopdrachten.

In de kamerbrief 'Meer waardering voor praktijk in het funderend onderwijs'(11 september 2023) hanteert Minister Paul een brede definitie:

*"In deze brief hanteer ik de volgende definitie voor een praktijkgericht onderwijsonderdeel: een onderwijsonderdeel waarbij leerlingen praktische kennis, vaardigheden en ervaring opdoen over verschillende onderdelen van de arbeidsmarkt of de samenleving, in de vorm van praktische, levensechte en realistische opdrachten binnen en buiten de school. Leerlingen ervaren hoe het eraan toe gaat in de praktijk en leren bredere metacognitieve vaardigheden zoals bijvoorbeeld samenwerken, presenteren, zelfstandig werken en plannen in te zetten in praktische situaties of opdrachten. Praktijkgerichte onderwijsonderdelen kunnen in bijna elk schoolvak worden verwerkt"*

## Tot slot

Ondanks corona en de koerswisselingen vanuit landelijk beleid over de toekomst van het ppg en de nieuwe leerweg, gaan de meeste scholen met enthousiasme door met de ontwikkeling van de pilots. Uit de enquête onder scholen blijkt bovendien dat de invoering meestal zonder veel belemmeringen verloopt. Er zijn nog wel zorgen over de periode na de pilots, met name wat betreft de kosten.

Bij de gesprekken werd duidelijk dat 'het' vmbo een zeer divers scholenveld heeft. Een deel van de diversiteit is ingegeven door regionale ligging, schoolgrootte, samenstelling, profielkeuze, of beleidsgeschiedenis (fusies etc.). Er zijn echter ook extra verschillen die ontstaan door professionele profilering, verandering van arbeidsmarktfragen in de regio, en samenstelling van de leerlingpopulatie. Diversiteit is ook een kenmerk van het vmbo omdat men in het vmbo de leerling altijd al veel opties en mogelijkheden wil bieden in een streven naar maatwerk. De invoering van

de pgp's voegt echter (wellicht tijdelijk) een extra diversiteitskenmerk toe. Door de nieuwe mogelijkheid om voor vmbo-gl en vmbo-tl om eigen pgp's in te richten, is een nieuw onderscheid ontstaan, hetgeen geen oogmerk van de pilot was. Het is de vraag hoe wenselijk deze diversiteit is.

De brief van OCW van mei 2023 maakt duidelijk dat er een directe politiek bestuurlijke invloed is op de uitvoering en randvoorwaarden van de pilot. In de gesprekken werd duidelijk dat geruchten en tussentijdse uitspraken van de minister een effect hebben op de gemoedsrust en de motivatie van de schoolleiders en docenten. Het aftreden van de minister, de val van het kabinet, de verkiezingen zijn geen positieve randvoorwaarden voor de rust en continuïteit die de pilot eigenlijk nodig heeft. Tegelijkertijd moeten we constateren dat de ontwikkeling van het pgp aansluit bij een ontwikkeling die al langer gaande is in het vmbo, namelijk die van een activerende didactiek. Scholen doen hun best om leerlingen in projectmatig onderwijs te betrekken en te motiveren in uitdagende opdrachten. Daar sluit de pilot goed bij aan. Deze 'onderstroom' lijkt zijn weg sowieso te vinden, al dan niet gesteund door de pilots pgp en andere initiatieven. Het vervolg van het onderzoek zal laten zien hoe deze en andere bevindingen zich komende jaren ontwikkelen.

ResearchNed

NRO NATIONAAL REGIEORGAAN  
ONDERWIJS ONDERZOEK

 SARDES

 ROA

KBA  Nijmegen